

JÁSZKUNSÁG

XVII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

1971. DECEMBER



JASZKUNSÁG

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
Szolnok Megyei Szervezetének folyóirata
Megjelenik negyedévenként

XVII. évfolyam. 4. szám,
1971. december

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta
Központi Hírlap Irodánál (Bp., József nádor
tér 1.) és a postahivataloknál. Előfizetési díj:
1 évre 20,— Ft. Csekkszám: 215—96162

A szerkesztő bizottság elnöke:

S z u r m a y E r n ő

Szerkesztő bizottság:

Barna Gábor, Elek Lajos, dr. Lukács Pal
Mészáros Ferenc, Mohácsi Ottó, Simon Béla,
Soós István.

Felelős szerkesztő:

K a p o s v á r i G y u l a

Szerkesztőség: Szolnok, Kossuth tér 4.
Telefon: 12-350

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk
vissza.

Kiadja a Szolnok megyei Néplap
Lapkiadó Vállalat.

Felelős kiadó: Virágh Iván.

Index: 25 910

3431-71 Szolnoki Nyomda, Szolnok,
Május 1. u. 19.

Felelős vezető: Kozák Ferenc.

TARTALOMJEGYZÉK:

- Bugár Jánosné: A Mezőtúron rendezett országos népi kerámia tanácskozás megnyitója* — — — — 145
- Kresz Mária: A Nagykunság fazekassága* — — — — — — — — 148
- Soós István: A lakossági szolgáltatások fejlesztési célkitűzései Szolnok megyében* — — — — — — 153
- Makula Márta: Az azonos szerepkörű települések infrastrukturális ellátottságának néhány jellemzője Szolnok megyében* — — — — — 165
- Varga Lajos: Munkásgimnázium Mezőtúron* — — — — — — — — 171
- Hagymásy Sándor: Tanyázó emberek* — — — — — — — — — 176
- Szabó István: Felszabadító harcok Észtországbán a Nagy Honvédő Háború idején* — — — — — — 181
- Címlapon: Az Aba-Novák terem Szolnokon*

A Mezőtúron rendezett országos népi kerámiai tanácskozás megnyitója

Igen Tisztelt Tanácskozás!

Kedves Korszós és Fazekas Mesterek!

Ünnepi alkalomra gyűltünk össze, amikor a Szolnok megyei az Országos Múzeumi és Műemlékvédelmi Hónap keretében, – amit ráadásul a szolnokiak kiegészítették és gazdagítottak az idén első ízben Megyei Honismereti Napokkal is, – arra vállalkoztak, hogy a magyar fazekasipar egyik ősi szülőhelyén, Mezőtúron és Karcagyon népi kerámiai tanácskozást tartsanak.

E kétnapos tanácskozás alkalom arra, hogy szakmailag megvitassák az arra illetékes szakemberek a Nagykunóság agyagiparának múltját, hagyományait, s jelenlegi helyét és szerepét az ország többi fazekasműhelyéhez viszonyítva. Alapos szót ejthetnek történeti, esztétikai, technikai kérdésekről, többek között a máztechnika alkalmazásáról is. A vita résztvevői és az érdeklődő laikusok ellátogatnak az Aggagipari Háziipari Szövetkezetbe, s olyan neves népi mesterek műhelyébe, mint a fél évszázadnál már több időt fazekaskorong mellett töltő karcagi Kántor Sándor és kedves tanítványa, F. Szabó Mihály.

Igen Tisztelt Tanácskozás!

Azért köszöntöttem az imént külön a mesterembereket, mert hiszen ők azok, korszósok, fazekasok és íróasszonyok, akik nemzedékeken és évszázadokon keresztül nemcsak átvették, s átmentették az ősi agyagipar helyi hagyományait, hanem folytatták is eleik munkáját, és folyton-folyvást gazdagították is azt.

Aki csak egy kicsit is ismeri a magyar népi kerámia múltját – s engedjék meg, hogy én itt azt valljam meg, hogy kicsit ismerem, inkább annak szépségét, hasznosságát, esztétikumát csodálom, mintsem valaha is elmentem volna akár kerámikusnak, akár műtörténésznek –, egyszóval még mi laikusok is tudjuk, hogy sok évszázaddal ezelőtt egyáltalán nem beszélhettünk magyar népi kerámiáról. Tudjuk mennyire hosszú utat tettek meg a nép alkotóerejét, szinkultúráját, technikai rátermettségét méltán képviselő régi korszósok, fazekasok, hogy oly sokszínű, s mégis oly összetéveszthetetlenül egyéni nemzeti érték a mai népi kerámiánk.

Vegyük csak a helybeli, a mezőtúri példát.

Már 1824-től, a céhgyűlési határozat értelmében, a korszósok minden edény fülére, vagy oldalára rányomták ezt a három betűt: M. T. V. – ami annyit jelentett, hogy „Mező Túr Város”. A már akkor nemes intézkedésekre törekvő céh ezzel azt akarta elérni, amint az 1824-ből ránk maradt jegyzőkönyv tanúsítja, hogy „a Túri edény,

amely az ilyenfajta edények között első Betsú, ország szerint megesmértessen.” De még a korsós nevének kezdőbetűjét is rányomták, hogy saját munkáját minden mester felismerhesse, s a vevő is, a cserépedény használója is jó szívvel tudja, kinek műve kerülte otthonába.

S micsoda remekek készültek itt Mezőtúron! Remélhetőleg a mai fazekasok tudják és számontartják, hogy ugyanebben az esztendőben, 1824-ben annak a legénynek, aki mester akart lenni a korsósok között, milyen remeklést kellett művelnie! Így szól a régi jegyzőkönyv: „A korsósoknak 2 drb 25 iccés kantát, 2 abálótálat, 2 korsót, 2 fedőt, 2 köcsögöt, 2 mozsarat kellett remekbe művelni...”

S hogy védekeztek a kontárok ellen! Akiket nagy megvetéssel hímpelléreknek, Stóhrereknek, fusermunkásoknak neveztek – már akkor!

Van hagyománya, értéke, szépsége és becsülete a mezőtúri és karcagi korsósoknak, – lesz tehát miről beszélgetni, vitatkozni ezen a két napos tanácskozáson.

Mindezekért kötelezte el magát a Hazafias Népfront, annak honismereti-helytörténeti mozgalma arra, hogy minden erejével, lehetőségével segíti, támogatja a nép hagyományainak, művészetének minden ma is élő és ható értékét. Az emberek ebben a rohanó és nagytempójú világban, áhítják és igénylik a szépet. Sokszor úgy, hogy nem tudnak róla, nem is törődnek vele. Lelkük mélyén azonban ott él a vágy az emberi életben megteremtendő harmónia iránt.

A mi kötelességünk állandóan azon munkálkodni, hogy senki ne menjen el észrevétlenül e szépségek mellett. A honismereti-helytörténeti mozgalom immáron tizenegy esztendeje bizonyítja, hány fajta lehetősége van még most is, – sőt csak most igazán! – a huszadik század utolsó harmadában, az atom és űrrepülés korszakában, régi értékeinkre felfigyelve, azokat nemcsak megmenteni, de a mi számunkra hasznosítani és a jövő számára megmenteni.

Ennek a hagyományörző célnak szolgálatában áll a Népi Kerámiai Tanácskozás is. Az itt jelenlévő szakemberek, kerámikusok, és művészettörténészek, a háziipari szövetkezetek kiváló képviselői a hagyományokat megőrző szépség és a modern korszakra, a mi korunkra jellemző célszerűség keretei között mondják el mindazt, amire a rendező szervek: a Hazafias Népfront Szolnok megyei Bizottsága, a Szolnok Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya, a Háziipari és Népi Iparművészeti Szövetkezetek Országos Szövetsége, a Szolnok megyei Múzeumi Szervezet, a Mezőtúri Fazekasok Népművészeti Háziipari Szövetkezete és a Karcagi Népművészeti Agyagipari Háziipari Szövetkezet oly nagy szeretettel és várakozással meghívta őket.

Mielőtt megnyitnám ezt a gyümölcsözőnek ígérkező tanácskozást, nem mehetünk el szó nélkül a mezőtúri korsósok atyamesterének, idősebb Badár Balázs nevének említése nélkül, aki nyolcvannegy esztendő koráig itt dolgozott, s ahogy a nekrológok írták: „Agg keze reszketett, írni már alig tudott, de még mindig korongolt és még mindig rajzolta az írókával és a drótbélű ceruzával új díszeit, virágait és álmait...”

Badár Balázs az alföldi, mezőtúri szegénység legmélyéből érkezett. Anyja, Perei Rebeka tizenöt gyermeket szült. Hetediknek, táltosnak, a kis Balázst. Aki eljutott a világhírig, az antwerpeni, brüsszeli, párizsi nagydíjakig, az 1896-os Milleneumi ezredéves kiállítás ezüst érméig. Csodálatos művész volt, vérbeli őstehetség, akitől, ha megkérdezték az iskolai végzettségét, így szokott válaszolni: – Összes egyetemem két elemi.

Hogy a legmélyből a legmagasabbra befutó pálya ízlésben, mértékben olykor megbicsaklott, s szépségben néha engedett a nála hitványabb, olcsóbb közízlésnek? Ezt megítélni szintúgy ennek a tanácskozásnak joga, szinte kötelessége. A mi dolgunk: tisztelni a legnagyobb mezőtúri korsósmester, Badár Balázs áldott emléke előtt, ahogyan Móricz Zsigmond is tette, amikor eljött ide Mezőtúrra a nagy népi mester halálának évfordulójára, s maga is megemlékezett a magyar nép kitűnő fiáról, Badár Balázsról.

Tisztelt Konferencia!

Jó munkát kívánok hasznos tanácskozásukhoz, mind a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, mind a magam nevében. Vigyék előbbre a magyar népi kerámia oly érdekes ügyét, segítsék, istápolják továbbra is a népi mesterek, háziipari szövetkezetek hasznos tennivalóit. Tanácskozásukat ezennel megnyitom.

Bugár Jánosné

A NAGYKUNSÁG FAZEKASSÁGA

Emlékezéssel szeretném kezdeni szavaimat. Emlékezéssel Gorka Gézáról, akinek neve még ott szerepelt e találkozó első meghívóján. Gorka Gézáról, akinek temetése nemcsak nagy magyar művészeknek a temetése volt, hanem a magyar keramikusok, fazekasok „királyának” a temetése. A búcsúztatóknál többen elmondották, hogy Gorka érdeklődése, mezőtúri korsós műhelyben indult meg, a világhírű Badár Balázs műhelyében. Emlékezni kell nekem Gorka Gézáról azért is, mert körülbelül húsz éve övele jöttem először Mezőtúrra, ő mutatta meg nekem városát, ő vitt el először műhelyükbe (ifjú Badár Balázsékhoz, Badár Erzsikéhez, Török Lászlóékhoz), az ő társaságában ismertem meg K. Sebestyén Jánost, Jakucs Imrét, a kiváló korongos Borsos Gézát és más mestereket, akik aztán megalapították ezt a szövetkezetet, amely húsz év múltán ilyen hatalmas üzemmé fejlődött.

De emlékezni kell másokról is, akiknek neve szorosan összefonódik Mezőtúr fazekasságának történetével: Györffy Istvánról és Móricz Zsigmondról.

A mezőtúri „korsós” mesterség múltja: a nagykunsági fekete kerámia.

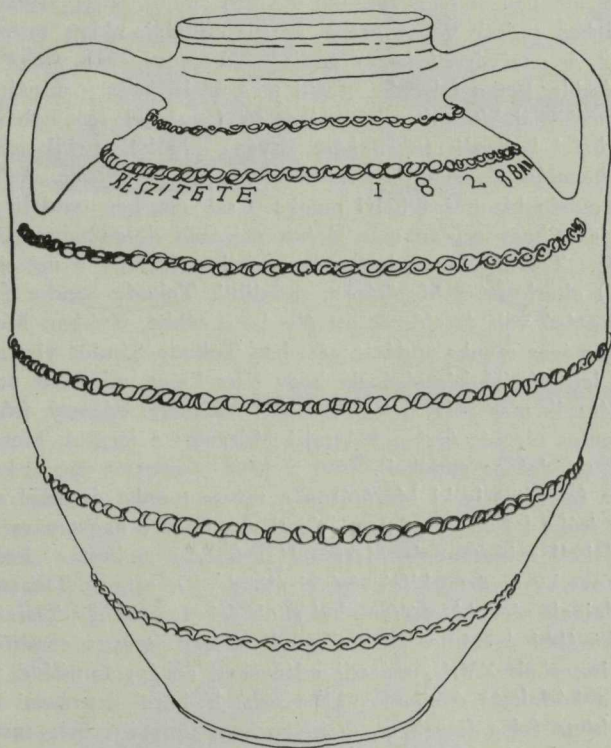
Györffy Istvánról szólva indokolni kell az előadás szokatlan címét: a „Nagykunság” fazekassága. Amikor Györffy István fiatal emberként a század elején a budapesti Néprajzi Múzeumba került, alföldi gyűjtőútra indult, hogy helyszínen vásárolt tárgyakkal gyarapítsa a múzeum gyűjteményét. Amint „A Nagykunság és környékének népies építkezése” 1908-ban megjelent értekezésében kifejtette, nemcsak a szorosan vett Nagykunság helységeit tárgyalja e cím alatt (tehát szülővárosát Karcagot, Kunmadarast, Kunhegyest, Kisújszállást és Túrkevét), hanem a környező városokat, falvakat is, többek közt Mezőtúrt, Tiszafüredet. Mivel jelen megbeszélés tárgya a jelenlegi Szolnok-megye területére eső fazekasság; Mezőtúr, Karcag és a mai karcagi fazekasság öse Tiszafüred, – azért úgy vélem indokolt, hogy Györffy István meghatározásával e vidék fazekasságát közös szóval „Nagykunsági Fazekasságnak” nevezem. (Igaz, hogy Mezőtúr nem a Nagykunsághoz tartozik, nem kun város és ugyanaz igaz Tiszafüredre is, ezért a „Nagykunsági Kerámia” elnevezés tágabb értelmében értendő.)

Györffy István e nevezetes gyűjtőútja volt az alföldi fazekas művészet felfedezése. Gazdag zsákmánnyal tért vissza a Néprajzi Múzeumba. Több mint 400 tárgyat hozott. Túrkeve, Karcag, Mezőtúr, Tiszafüred, Kunmadaras szerepel lelőhelyei között. Ekkor került múzeumunkba az első Miska-kancsó, szép sorozat fekete edény, sok tiszafüredi tárgy, de legszebbek a Mezőtúron készült darabok, az 1870-es, 80-as évek virágzott remekei. Eddig ilyen anyag alig volt a múzeumban. A múlt század végén meginduló néprajzi érdeklődés elhanyagolta az Alföldet, elsősorban a Felföld és Erdély művészetére figyelt, az ország szíve kimaradt érdeklődéséből. Jellemző, hogy

Malonyai öt-kötetes „A magyar nép művészete” című sorozatból éppen az Alföldet tárgyaló kötet kiadása maradt el. Az Alföld művészetének felfedezését elsősorban Győrffy Istvánnak köszönhetjük, és ezen belül az alföldi – különösen a mezőtúri fazekasság felfedezését is, bár sajnos Győrffy megfigyeléseiből kerámiai vonatkozású tanulmány nem született.

Egyetlen kis cikkével azonban Győrffy István messze visszavilágít a Nagykunság-környéki fazekasság múltjába, ezért érdemes e kis cikkekre külön reflektorfényt vetni. Ismeretes, hogy Győrffy milyen remekül tudta hasznosítani a levéltárakban fekvő régi iratok tanulságait a néprajzi kutatásnál. Ilyen levéltári adat az, hogy 1458-ban egy Pest-megyei községben határjelként eláttak egy nagy korsót a földre. „Magna amphora comanicalis” írja az oklevél, azaz „nagy kun korsó”.

Milyen lehetett a „nagy kun korsó”? A néprajzi anyag ismertetésében feltételezzük, hogy bizonyára mázatlan volt és minden valószínűség szerint fekete, hiszen fekete edényt égettek a Nagykunság környékén minden fazekas központban a közel-múltig, Szentesen, Mezőtúron, ilyent éget máig Nádudvaron a Fazekas-család és Fazekas István. Ami a korsó formáját illeti, ha nagy volt, bizonyára kétfülű volt: a „nagy kun korsó” kétfülű nagy fekete korsó, azaz kanta lehetett. A Nagykunság-környéki fekete-edény hagyomány belcilleszkedett a feketeedény országos tradíciójába, amelynek 33 központját mutatta ki Szabadfalvi József, a dunántúli Dőr-től a székelyföldi Csikmadarasig. Hogy meddig megy vissza ez a tradíció, ez további kutatás kérdése, de tény, hogy a Nagykunság-környéki kantaforma történeti előzményei



A „nagy kun korsó” utódja: fekete kanta 1828-ból

a középkorból kerültek elő és megdőböntő azonosságot mutatnak a hunkori edényekkel. Mivel a mai alföldi korsó, a rostélyos szájú „csörgős korsó”, vagy „csecses korsó”, csak a hódoltság korában török hatásra fejlődött ki, a török idők előtt „korsónak” a kanta formát nevezhették, amely, ha kisebb, egyfülű, ha nagyméretű, kétfülű. Ez volt a Nagykunság környéki „korsós” mesterség alaptípusa. Lehetségesnek tartjuk, hogy ebben az alapvető edénytípusban népvándorláskori forma él tovább.

Két évvel ezelőtt a Nemzeti Galériában rendezett kiállításon felsorakoztattuk e nagy fekete kantákat és velük párhuzamosan a mezőtúri Református Egyház remek gyűjteményét: a zöldmázás, kétfülű, nagy kanták sorozatát.

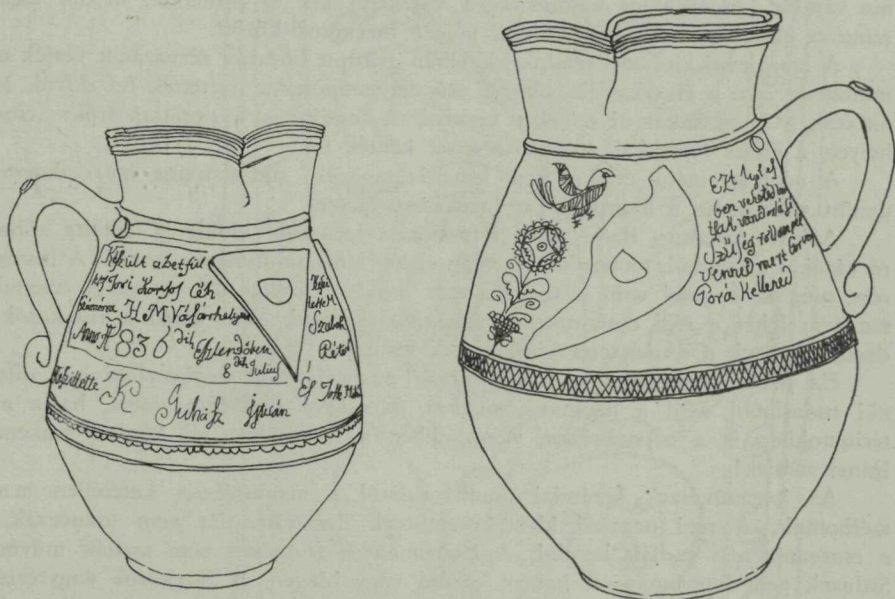
A máz meghonosodása Mezőtúron.

A zöldmázás edények domborműves díszítménnyel és apró agyaggombokkal a magyar királyi vár ásatásának gazdag anyagát, a domborműves kályhacsempék és a hasonló stílusú edények Zsigmond, majd Mátyás uralkodásának emlékét idézik. A mezőtúri református egyház boros edényei úgy értékelhetők, mint a régi kunsági fekete-edény korsó formája és a reneszánsz királyi udvarból szétsugárzó művészet találkozása. E sorozat szimbolizálja az Alföld református népének mélyrenyúló tradícióit és ezeknek művelődésbeli újjáélését. Ha hozzátesszük, hogy e tárgyak díszéhez szervesen hozzátartozik a felirat, a betű művészete, ez az írásbeliség általános volta mellett tanúskodik az alföldi mezővárosokban.

Hogy Mezőtúron mikor és hogyan honosodott meg a mázasedény készítése, az egyelőre még kutatás tárgya. A mezőtúri úrasztali borosedény sorozat első darabja 1760-ban készült, de kérdés: hol? Ugyanis a második darab 1803-ból való és nem Mezőtúron készült, hanem Nagyváradon, de túri ember, Sörös Mihály költségén. Márpedig, ha helyben tudtak volna mázas korsót csinálni, akkor miért rendelték volna Nagyváradon? A nagyváradi korsó pedig valószínűvé teszi, hogy az 1760-as korsó sem Túron készült. Ezt a feltevést erősíti meg az is, hogy – miután a mezőtúri mesterek 1818-ban kéhet alakítottak – két mázas céh-kancsójuk sem helyben készült, hanem hódmezővásárhelyi kollegák (K. Juhász István) csinálták nekik ajándékba, 1836-ban, amint a két kancsón olvasható felirat hitelesen megöröktette. A céh 1836-os fekete tintatartója azonban bizonyára helyi munka. Csak 1854-ben rendelt 32 mester közösen 100 mázsa mázat, hogy ezután már jórészt mázasan dolgozzanak. A hagyomány szerint két testvér: Tokody János és Sándor nevéhez fűződik a mázas edény (valamint a tálás edény) elterjesztése Mezőtúron, tudniillik Tokody Sándor (1861-1905), aki vásárhelyi származású volt és először ott állt be a céhbe, 1876-ban Mezőtúrra jöve, magával hozta a mázas munka tudását. 1882-ben Tokody Sándor visszament Vásárhelyre és olyan híre lett díszítő készségének, hogy Kiss Lajos, mint „az utolsó cserepes művész”-ről emlékezik meg róla, a legdíszesebb vásárhelyi edények írójáról. (E két testvér néhány fontos tárgyát őrzi a Néprajzi Múzeum: e tárgyak Mezőtúr és Vásárhely kapcsolatának tanulságos emlékei).

Ha későn fejlődött is ki Mezőtúron a mázas munka és ezzel együtt a virágozás művészete, az íróka kezelése, az nem jelenti azt, hogy e hagyományt csak a XIX. század közepétől kell számítanunk. Mert a Nagykunság mellett a „középtiszai kerámia” (hogy Domanovszky György kifejezésével éljünk) Tiszafüred, Debrecen, Mezőcsát színes mázas tálainak régebbi múltat tetelezzünk fel. Igaz, hogy Tiszafüredről és Mezőcsátról a legkorábbi évszámok tárgyak csak a XIX. század elejéről származnak, de Debrecenből ismerünk XVIII. századi edényeket, az évszám nélküli írókás, virágozott anyag pedig a hódoltság éveibe nyúlik vissza. E korai debreceni kerámiára elsőnek Lükő Gábor hívta fel a figyelmet, majd Soproni Olivér évekig tartó munkával több múzeum anyaga alapján kimutatta a XVI.-XVII. század régi magyar ólommázás kerámia stílusát. Hasonló művészet ez, mint a templomi mennyezetek festett tábláinak virágozása, vagy a régi úrihímzések. Mezőcsáton nemrég fazekas telek selejtgödreből

félkész áru került elő, virágzott talak töredéke mázsaszámra. Mázas virágos edények a Nagykunság területén is előkerültek, a török időkben elpusztult falvakból, például a móríci ásatásokból. A régi túri korsósok ismerhették a mázas, virágos munkát, még ha nem is művelték azt. Lehetséges, hogy egy-egy mester a mázatlan edény mellett mázasat is csinált. Visszatérve az 1760-as úrasztali kantára, lehetséges, hogy mégis helyben készült. K. Sebestyén János, a mezőtúri korsósmesterségről írt kis dolgozatában megemlékezik róla, hogy a régi mezőtúri határban a túrtói dülő végén, a templom romjai mellett 1948–49-ben traktorszántás mentén három korsós katlan alapját látta, megolvadt mázfolyás nyomaival. Figyelemreméltó ez az állítás, ha nem is régész, hanem fazekas mondja.



A mezőtúri korsósok két kancsója 1836-ból

Ha tehát úgy tekintjük, hogy a mezőtúri-írókás-virágos művészet nem helyi fejlődés eredménye, hanem szerves kapcsolatban van az ország hasonló kerámiájával, főleg a tálal munkával, akkor mindjárt jobban 'helyére áll' ennek értékelése. Hiszen a „túri vásár” országos hírvő volt. Egymás mellett sorakozhattak a debreceni, a tiszafüredi, a vásárhelyi mesterek, Mezőtúr nem lehetett és nem volt elszigetelve ezek művészetétől. Érthető, hogy a XIX. század közepi túri mázas kerámia színézése és virágai sok rokonságot mutatnak ezekkel: fehéres alapon sötétbarna körvonallal („feketézés”, amit a férfiak „írták”), vörös, zöld, majd kék „töltés” (ezt pedig az asszonyok „írták”), – illetve zöld máz alatti fekete díszítés. Olykor mangán „rugtatás” vagy zöld „spongyázás”. E színézésből a legtöbb emlék az 1860–70-es évekből maradt fenn. Amióta a Néprajzi Múzeumban tudatosan törekedünk arra, hogy e 'korai'-nak számító túri tárgyakat gyűjtsük, számuk egyre gyarapodik. E színiskálát váltja fel majd a sajátos mezőtúri színézés: „dudi” alapon, az 1880-as 90-es évek fénykora, bár e kor-

szakban is van más színösszeállítás, például fekete alapon való virágozás. A Néprajzi Múzeumban őrzött régi mezőtúri edény száma ma legalább 500, sok régi mester darabját meg tudjuk különböztetni, hála az évszámnak, feliratnak. Ezenkívül jelentős anyag van a türkevei, a szolnoki, a karcagi, a debreceni múzeumban, nem szólva a magángyűjtőknél lévő mezőtúri tárgyakról.

A századforduló és Badár Balázs.

E korszakot váltja a századforduló, az az időszak, amely Mezőtúron Badár Balázs nevéhez fűződik, majd a tanfolyamok, agyagipari szakiskolák hatása.

Újra Györfly Istvánt idézzük: Györfly István: *A néphagyomány és nemzeti művelődés*, Bp. 1949.

„A díszítőművészetek közül utolsó helyen említem a népi fazekas mesterséget. Ezt a múlt század 90-es éveiben maga a kereskedelmi minisztérium tette tönkre, ugyanis vándor „tanárok”-at küldött ki a vidékre, akik új formákat, díszítő elemeket, színeket és festésmódot honosítottak meg a fazekasok között.

A sarajjevi kincstári fémipariskolában gyártott bosnyák rézvázákat vették edénymintának, erre a Huszka-féle magyar szücs-hímzés mintákat festették fel díszül. Megtanították a fazekasokat új színeket keverni. A festéket a szaporátlan íróka (csorgató) helyett a széles foltokkal dolgozó ecsettel kenték fel.

A néphagyomány értékét nem ismerő „tanárok” tudatlansága így csaknem mindenütt tönkretette a hagyományos fazekasművészetet.

A híres mezőtúri Badár Balázs fazekas a legutóbbi időig is csinálta a bosnyák rézvázákat cserépből, melyre szücs- vagy egyéb hímzés motívumot festett. A festékevevést, meg az ecsettel való festést ma már minden fazekas űzi. A széles ecsettel per sze nem lehet a régi csorgatott ornamentikát kihozni, ezért aztán a fazekasok mindenütt áttértek a természetes virágelemek festésére.

Ez példa lehet arra is, hogy milyen pusztítást tud véghezvinni egy dilettáns, aki tudatlanul nyúl a népművészetekhez. Mennyire szükséges volna, ha a minisztériumokban is a népművészeti kérdésekben a néprajzban jól képzett szakemberek irányítanának!

Az iparművészek kerámiai munkásságáról a népművészet keretében nem beszélhetünk. A régi paraszti kismesteremberek díszítésmódját nem utánozzák, mert a csorgatót sem tudják kezelni. A hagyományos formákat nem tartják művészek. Stílusuk nem hagyományos, hanem egyéni vagy idegen. A fazekasok nagyrésze még őrzi a hagyományos formákat, de a hivatalos támogatással meghonosított idegen színek és díszítmények miatt gyártmányaik a hagyományi szempontból, teljesen értéktelenek.”

Bár Györfly István alig írta a fazekasságról, minden mondata megszívlelendő. Végrendeletszerű művében, „A néphagyomány és a nemzeti művelődés” programot adott a múlt értékét szerető magyar népnek és magyar értelmiségnek. Györfly István csak féltéve volt mesterem, professzorom, de halála után mi, tanítványai mind elevenen érezzük tanításait. Amikor e szöveget megalakításánál sor került régi hagyományok felújítására, Györfly István szellemében arra törekedtünk, hogy a fazekasművészet sajátos szerszámának, a szaporátlan írókának becsületét visszaállítsuk, a Györfly által kevesebbre értékelt ecset helyett.

Györfly István saját szülővárosában, Karcagon Kántor Sándort a régi hagyományokra biztatta és a kihalófélben lévő tiszafüredi és mezőcsáti kerámiára hívta fel figyelmét, ugyancsak az írókás virágozás művelésére buzdította. Kántor Sándor munkásságának eredményét Györfly István még életében megélte: Kántor Sándor példája azután a felszabadulás után hatott a többi fazekasra is, akik akkor hallották először annak fontosságát, hogy lehet úgy előre menni, hogy a múltra támaszkodunk.



Mezőtúri butella 1909-ből, Badár Balázs munkája

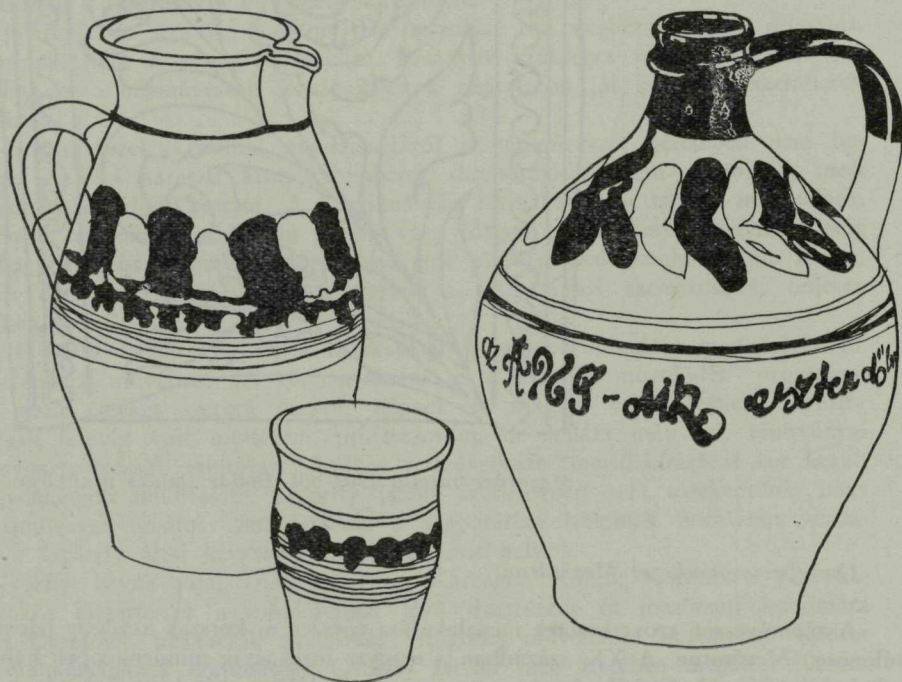
Cserepes szövetkezet Mezőtúron

A népművészeti szövetkezetek megalakulása egészen új korszak kezdetét jelentette, különösen Mezőtúron. A XX. században a magyar fazekasság mindenképpen haladásnak indult. Idéztük Gyórfy István szavait és értékelését a két háború közének időszakában. Nemcsak művészetében hanyatlott a fazekasság, hanem számszerűleg is. Míg a század elején az országban 2297 fazekasmester, néhány évtized múlva, 1955-ben

már csak 112 dolgozott. Fiatalok nem mentek e sáros pályára, úgy tűnt, hogy hovatovább nem lesz, aki a korongot forgatni tudja. Utolsó mesterekről beszéltünk, kiháló mesterségről.

Ilyen körülmények között alakultak meg a szövetkezetek. Mezőtúron akkor még élt a régi korszós céh utódja, az ipartársulat, illetőleg ipartestület. 1818-ban 87 mester alakította meg a céhet, igen nagy anyagi áldozat árán váltották ki a kiváltságokat, szereztek meg a kiváltságok pontjait tartalmazó „vaskönyvet”, rendelték meg Egerben a céhládát. A szövetkezet alakulása idején, 1950-ben, még élt Mezőtúron a táblajárás szokása: a réztábla házról-házra járt, hogy gyűlésre hívja a mestereket, akik ünnepélyes alkalomkor, amikor a láda nyitva volt, levett kalappal hallgatták a közösség ügyeit. Mezőtúron tehát a feudális eredetű céh és az alakuló szocialista szövetkezet hagyományai találkoztak, társadalmi rendszereken át biztosítva a folytonosságot, amint-hogy a mesterség is firól-fira szállt.

A szövetkezet megalapítása nem volt könnyű feladat, az egyéni műhelyek átalakulása közös műhelyekké sok megrázkódtatással járt, olykor tragédiával. A művészeti kérdések sem voltak könnyűek. Az egyik legkorábbi megrendelés így szólt: a Virágért-nek szüksége volna „Gorka”-szerű vázákra, de olcsóbb legyen. Szükség volna – értelmztük tovább – a régi használati edények olyan átformálására, amely vázaszerűvé teszi őket. Kanta, köcsög, bödön, fazék – fül nélkül, egyszerű dísszel bizonyára megfelelné a célra. Így született a köcsögváza. Népszerű lett a metszett díszű zöldmázás edény. Már-már annyi zöldmázás készült, hogy a mesterek megúnták, megúnták a zöldet. Majd a dudí alapú írókás edény került sorra. Sárospataki fazekassága kihalt, a sárospataki hagyományt próbálták átplántálni. És ahogy nőtt a szövetkezet, meg-



A mezőtúri szövetkezet mai munkái, Kun Éva terve

épült az új üzem, növekedett a tagság és a termelés (ennek számadatait helyben jobban ismerik, mint én), a választék is bővült. Régi múzeumi darabok keltek új életre. Terrakotta vörös edény csiszolt mintával, szépformájú gyertyamártók, betyárok és pásztorok stilizált alakjaival. Az 1960-as évek színskálája: fehér alapon barna-vörös-zöld. Mázatlan és mázas munka együttesen. És fiatalok az üzemből egyre többen. Ma már megvallom, nem tudok lépést tartani a mezőtúri szövetkezet fejlődésével. Csak az eredményt látom. Az eredmény pedig: vegyes. Van a nagyon jó, szívderítő, a régi hagyományok olyan újjáéledése, mely túlszárnyalja a régét. Írókás virágozás mezőtúri színezésben, csakhogy melegebben, lágyabban: a sárgabaracklekvár, sárga máz alatti dudí színe. Sárgák és zöldek laza összefolyása. Mesebeli korongolt figurák tálcáskákban. Egymásra állítható tálcáskák sora. Kosárfülű ikerszilke – öröm ilyenben ebédelni vinni. Butykosok és butellák, kancsók és kulacsok. Azután van a közömbös, a megismert és már megúnt: a metszett díszű zöldmázás edények, rendszerint a forma nem is jó, nem is rossz, pedig kevés változatossággal igazán jóvá, ízessé volna tehető. És végül van a nagyon rossz, az elszomorító: a legizléstelenebb vásárhelyi majolikás minták átvétele, de nem a Majolika Gyár korai szakaszából, amikor még kitűnő művészek kezében volt a telep vezetése, hanem a későbbi korszakból, amikor félreértve a gyár korai célkitűzését, minél tarkább és minél cifrább szecesszió-epigonok exportálását sürgették.

Jó – közömbös – rossz: nem lehetne-e úgy irányítani a termelést és a kereskedelmet, hogy a rosszat elhagyják, a közömböst megjavítsák és a jó diadalmaskodjék? Hogy a mezőtúri szövetkezet arról legyen nevezetes, hogy minden darabja szép, művészi, modern, a népi hagyományokba gyökerező, Gorka Géza és Györffy István szellemének megfelelő? Hogy Mezőtúrról rossz művészet nem is kerülne ki, csak szép és jó?

Móricz Zsigmond és a mezőtúri múzeum ügye.

És emlékezzünk végül Móricz Zsigmondra. Két riportját idézzük. Az első 1927-ben íródott a Badár Baláznál vett látogatásáról emlékezik meg. Míg a mester dolgozik, Móricz szeme megpillant valamit: „A sarokban szép régi céhláda.

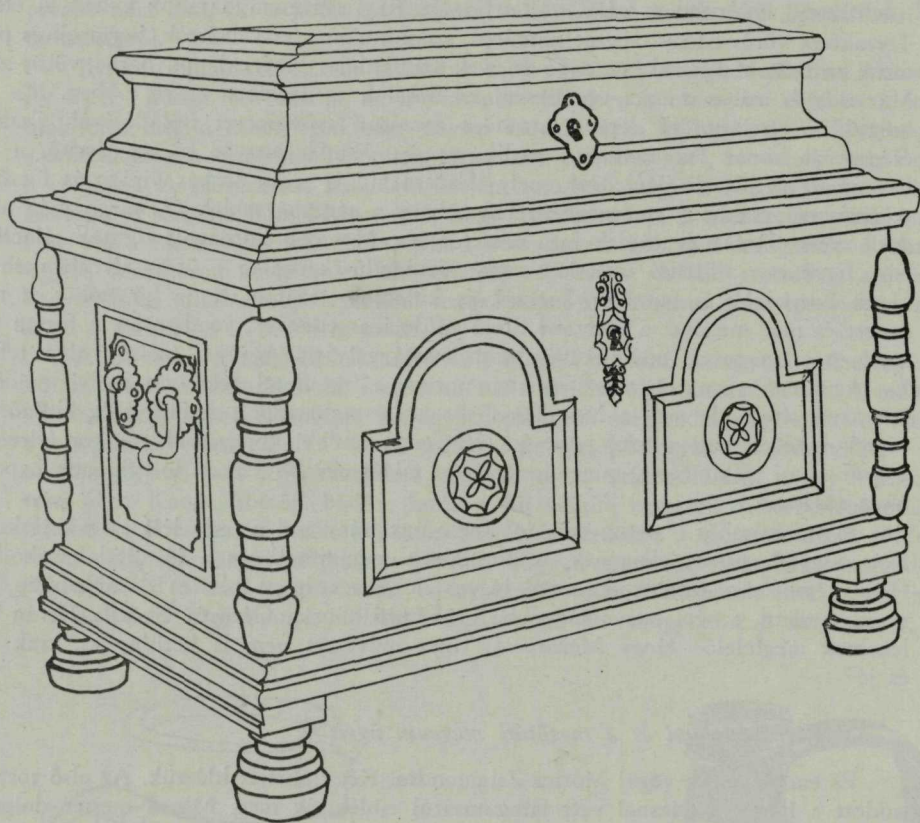
- Ez a baj, hogy itt nincs múzeum, elvesznek a régi, szép dolgok.
- Miért nem csinálnak?

Már mikor kimondom, meghalt a gondolat. Csinálni? Itt? Mezőtúron? (Riportok, 1920–1929, Bp. 1958. 363.)

1940-ben Móricz visszalátogat Mezőtúrra, újra meglátja a céhládát és újra felmerül benne a mezőtúri múzeum gondolata. A riportnak is az a címe: „Céhláda”. Idézzük Móricz szavait: „Mezőtúrnak az ezredéves kiállítás óta legnagyobb népszerűsítője volt Badár Balázs fazekasmester. Már az maga gondolkodóba ejt, hogy olyan hosszú időn át, több mint negyven éven keresztül változatlanul új s népszerű tudott lenni egy együgyű kisiparos neve. Okának kell lenni. Tizenöt éve föl is kerestem, s mikor cvvel a hosszú, sovány, aggódóan kedélyes, sároskezü s tiszta gondolkodású emberrel beszélgettem, folyton az volt az érzésem, hogy költővel beszélek. Ő maga még nagyobb hatást tett rám, mint a művészete... Engem nem a művészettörténeti eredmények érdekeltek, hanem az ember. Hogy vergődik, küzd és diadalmaskodik az ember a helyzetén, a gátló körülményeken. A szavait hallgattam s mérlegettem. Egy korai Veres Péter volt, sokkal kevesebb tanulsággal, de ugyanaz a viaskodó s rögtön abszolút tiszta kifejezés.

A műhely sarkában állott egy régi szép láda. Nyers agyag volt rárakva. Kértem, mi az? Mondja, a régi céhláda.

- Mért tart rajta nyers agyagot. Miért nem küldi be a múzeumba?



A mezőtúri korsós céh ládája 1818-ból

Meggondoltan tolt fel a szemüveget magas, domború homlokára:

– Nincs itt múzeum! Semmi! Bevitettem a városházára a polgármester úrhoz, s mondtam neki, adjon ennek a régi céhládának egy kis zugot, azt mondta rá, nem kell neki, vigyem vissza, nem tartozik a városra.

– Na jó – mondtam. – Azért nem kell rajta nyers agyagot tartani. Magának az a kötelessége, hogy őrizze meg. Ne féljen, eljön az idő, s Mezőtúron is lesz múzeum. Az öreg úr mosolygott s legyintett, mint aki jobban tudja.

Néhány nappal ezelőtt telefonált valaki, hogy Mezőtúron Badár Balázs nevére Városi Múzeumot akarnak létesíteni, s meghívtak egy előadásra, melynek jövedelme már erre a célra lesz szánva. Azonnal a legnagyobb örömmel válaszoltam, hogy megyek.”

Móricz beszámolt az előadásról és a Badár-múzeum előkészületeiről. Összekerül egy fiatal társasággal, „s ezzel megnyihült minden érzésem Mezőtúrral szemben – írja.

„Kiosztották maguk közt a munkakört, s azt hiszem ezzel már meg is valósult a mezőtúri múzeum. Jelképesen már áll. Most már csak az kell, hogy az öregek gondolják meg, hogy a városnak e büszkeségét hol állítsák fel.

Igen: valaki azt mondhatja, hogy egy néprajzi múzeummal nem menthetjük meg a hazát. De ez a Valaki téved. Mert egy akció mindig új akciót szül. Ez a múzeum

egész sor életproblémára vezette rá az első kis értekezletet is. S egyszerre csak úgy tűnt fel, hogy a mezőtúri sorsproblémák között a múzeum igazán csak alkalom a meglátásra, az új kezdésekre, az életrendezésre."

Sajnos Mezőtúron máig sincs múzeum. És nemcsak múzeum nincsen, hanem a mezőtúri kerámiának még nem volt összefoglaló kiállítása és ami ezzel együttjárna: katalógus, illetve olyan könyv, amelyből az érdeklődő a legszebb túri edényeket megtalálja. Igaz, hogy Mezőtúron ma is élő-eleven gyakorlata van a korongozás tudományának, az írókázás művészetének.

De ahogyan Kántor Sándor művészetének használt, hogy Viski Károly könyve a Tiszafüredi cserépedényekről, és Domanovszky György műve a mezőcsáti kerámiától mindig kéznél volt. Mezőtúron is hasznos lenne egy hasonló kötet. Hogy Mezőtúr egy időben nem a saját hagyományait követte, hanem Sárospatakét, az is elsősorban annak tulajdonítható, hogy a sárospataki kerámiáról kéznél volt Román János kötete. Nem cél ugyan a hagyomány megmerevítése, de azért nem árt, ha emlékeztetőül kéznél van a „tisza forrás” emlékeit őrző múzeum és e tárgyakat tartalmazó illusztrált kötet, hogy azután az alkotó kéz abból új variációkat szüljön.

Móricz, Györffy és Gorka: együttesen programot adnak a holnap dolgozó mezőtúri agyagművészeknek. Belemélyedni a múltba Györffy kutató szenvedélyével és felvértezett tudásával, életrekelteni a múzeumok kincseit és ezek eredményeként előrenézni a legmodernebb, legújabb és egyre megújuló iparművészet irányába. Új európai szint jelenteni az Alföld és a Nagykovácsok fazekasságában, korsósmesterségében. Valahogy így képzelem a jövőt és ehhez kívánok sok szerencsét.

Kresz Mária

A lakossági szolgáltatások fejlesztési célkitűzései Szolnok megyében

A lakossági szolgáltatások jelentősége állandóan nő. Ez érthető, hiszen a dolgozók valamennyi rétegét érinti. Gazdasági szerepe mellett jelentősége politikailag is számottevő. Politikai kérdés az, hogy a szolgáltatás iránti igény ki van-e elégítve, illetve hogyan, milyen minőségben van kielégítve.

A szolgáltatások igen széles területet ölelnek fel. Tágabb értelemben ide soroljuk a közszolgáltatásokat – villany, gáz, víz – az egészségügyi, kulturális, közlekedési, ipari, építőipari, kereskedelmi, kommunális és egyéb, a dolgozók életkörülményeit befolyásoló szolgáltatásokat.

Szűkebb értelemben a szolgáltatások alatt a lakossági ipari, kereskedelmi és áruszállítási szolgáltatásokat értjük.

A következőkben én is a szűkebb értelemben vett lakossági szolgáltatások helyzetéről, fejlesztési célkitűzéseiről szólok.

Az elmúlt 10 év során a szolgáltatás fejlődésében, alakulásában három, egymástól jól elhatárolható szakaszt lehet megkülönböztetni.

1. 1960–1967. évek;
2. 1968. január 1-től az 1038/1969. kormányhatározat megjelenéséig, illetve végrehajtásának megkezdéséig;
3. a jelenlegi helyzet.

Az első szakaszban évről-évre emelkedett a szolgáltatások volumene. Az állami szolgáltatóipar (GELKA, AFIT) fejlődése mellett a szövetkezetek és tanácsi vállalatok szolgáltató tevékenysége is jelentősen megnövekedett. Erre az időszakra esik többek között megyénkben – de más megyékben is – a szolgáltatóházak építése, az iparpolitikai tervek kidolgozása, melyekben a szolgáltatást végző szervezetek, vállalatok, szövetkezetek részére kötelező előírások, tervek voltak megszabva.

A szolgáltatás volumenének emelkedése mellett, az egyes szolgáltatási tevékenységek között igénykielégítés szempontjából jelentős eltérések mutatkoztak.

Igen kedvezőtlenül alakult a gépkocsijavítás, karbantartás és a textiltisztítás helyzete. Területi vonatkozásban is voltak problémák, ugyanis különösen a kistelepülések ellátásában nem tudtunk előrehaladni.

Ami ennek az időszaknak az anyagi ösztönzését, anyagi érdekelttségét illeti, arról a következőket kívánom elmondani.

- Az iparpolitikai tervben meghatározott, előírt fejlesztés a vállalati, szövetkezeti vezetők jövedelmében jelentősen éreztette hatását. Ez – mivel akkor a fő kérdés, a fő érdekeltség-vállalati, szövetkezeti szinten nem a nyereség tömegéhez kapcsolódott, hanem a termelési volumenhez, a volumennövekedést biztosította (minőséget nem).

- A tanácsok rendelkezésére állt az ún. szövetkezeti fejlesztési alap, melynek segítségével a szövetkezetek szolgáltatásának a tevékenységét nagymértékben befolyásolni tudták. A szolgáltatóházak megépítése ennek volt köszönhető.
 - Az árrendszer merev, fix árrendszer volt. Ez viszont korlátozta a szolgáltatói tevékenység jelentősebb kibontakozását.
- A második szakaszban a jelenlegi mechanizmus bevezetése után a szolgáltatói tevékenység a legtöbb területen stagnál, néhány szolgáltatóágazatban visszaesett.

Szolnok megyében pl. 1965. évben 185 millió Ft
 1967. évben 281 millió Ft
 1968. évben 249 millió Ft
 1969. évben 247 millió Ft

volt a szolgáltatási tevékenység összvolumene. A stagnálás, a visszaesés oka szinte kizárólag az anyagi ösztönzésben, a gazdasági szabályozókban keresendő.

A gazdasági, közgazdasági szabályozók kidolgozása – ez ismert valamennyiünk előtt – árutermelő vállalati modell alapulvételével történt. A gazdasági mechanizmus bevezetésével érvényesülő szabályozók – a nyereségtömeg érdekeltiséggel a központban – egyértelműen az árutermelés erőteljes növelése irányába hatottak. Ennek következtében a vegyesprofilú vállalatok, tanácsai vállalatok, ipari szövetkezetek egyre inkább az árutermelés felé fordultak. Mindezzel együtt járt a már korábban megadott kedvezmények megszüntetése, az állami támogatások csökkentése, több vonatkozásban megszüntetése.

Így meg lehet kockáztatni azt is, hogy kimondjuk – az új gazdasági mechanizmus bevezetésével életbe lépett szabályozók, mivel az árutermelés növelésére ösztönöztek, relatíve a szolgáltatás fejlesztése ellen hatottak, finoman úgy fogalmazható meg, hogy „az új mechanizmus átütő sikert nem hozott a szolgáltatás tekintetében”.

A helyzet ilyen formában történő alakulása a figyelmet egyre inkább a szolgáltatások felé irányította.

1969-ben a kormány irányelvekben rögzítette a szolgáltatások fejlesztéséhez szükséges legfontosabb teendőket. Így többek között kimondta:

- növelni kell a szolgáltatás jövedelmezőségét, a szolgáltatási tevékenységben résztvevők anyagi érdekeltiségét;
- szélesíteni kell a szolgáltatások formáit és módszereit;
- növelni kell a tanácsok felelősségét az igények kielégítésében.

Az irányelveket széles körben megvitatuk, a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága is megtárgyalta. Az irányelvekben foglaltakkal egyetértve – legtöbb javaslat az anyagi ösztönzés, a gazdasági szabályozók vonatkozásában történt. Ezt követően hozta meg a kormány az 1038/1969. számú határozatát.

A kormányhatározat már részletesen megjelöli azokat a feladatokat, melyeket a szolgáltatás színvonalának növelése, a középtávú szolgáltatásfejlesztési terv összeállítása és végrehajtása érdekében meg kell tenni.

Kiemelni azt szeretném, hogy a határozat szerint is a javítások, szolgáltatások végzését és a fejlesztéshez szükséges vállalati és egyéni érdekeltiséget általában a gazdasági mechanizmus szabályozói és ösztönzői útján kell biztosítani.

A kormányhatározatnak megfelelően a lakossági szolgáltatásokra vonatkozó szabályozó rendszert módosították és különböző kedvezmények megadására került sor. Így többek között

- 1970. január 1-től a szolgáltatási tevékenység eszközköztési járuléka visszamarad a szolgáltatás fejlesztésének növelésére;
- 50 %-kal csökkentették a lakossági szolgáltatás után képződő fejlesztési alap adóját;

- a szolgáltatás fejlesztését célzó beruházásokat mentesítették az import letét alól;
- az egyéni érdekelttség fokozása érdekében 2-3⁰/₀-os adómentes átlagbérszint növekedést engedélyeztek;
- a szolgáltatói létszám növelése nem terheli a részesedési alapot;
- a hitelpolitikai irányelvekben a lakossági szolgáltatás hitelezésénél kedvezmények adhatók (lejáratí idő, kamat mértéke).

Mindezeken túl már 1970-ben a szolgáltatási tevékenység fejlesztése központi anyagi támogatásban is részesült. Ebből a megye 5,6 millió forintot kapott.

A rendelkezésre álló összeg felosztásánál a vállalatok és szövetkezetek saját erőforrásait vettük figyelembe.

Textiltisztításra	1,- millió
Gépkocsiszervíz bővítésre	1,1 „
Háztartási gépek, elektroakusztikai cikkek javítására	0,55 „
Lakáskarbantartás és kap. fejlesztésére	0,95 „
Szolgáltatóházak bef. j.	0,4 „
Egyéb ipari szolgáltatási kapacitások fejlesztésére	1,6 „

forintot juttattunk.

Mindezen intézkedések eredményeként 1970-ben már a szolgáltatások volumene - ha nem is nagy mértékben - növekedett.

A szolgáltatások ellátásában résztvevő szervek 1970. évi teljesítmény értéke 255,6 millió forint volt. Az egy lakosra jutó ellátottsági színvonal pedig 568 Ft.

Az életszínvonal állandó növekedése, a tartós fogyasztási cikkek további gyorsütemű terjedése, a lakáskultúra fejlődése, a lakosság anyagi, szociális és kulturális ellátottságának emelkedése szükségessé teszi, hogy jelentősen tovább növeljük a lakossági szolgáltatások színvonalát.

Az 1938/1969. számú kormányhatározat és ennek nyomán született intézkedések előírják, hogy az átlagosnál gyorsabb ütemű fejlesztést kell megvalósítani a textiltisztítás, a gépkocsijavítás, a lakáskarbantartás, valamint az elektromos háztartási gépek és elektroakusztikai cikkek javítása tekintetében.

A IV. ötéves terv időszakára újabb változások történtek az anyagi érdekelttség rendszerében:

- az ipari és kereskedelmi szolgáltatások esetében az eszközleköltési járulékot nem kell költségként elszámolni, így a vállalatok nagyobb nyereséget érhetnek el;
- a kereskedelmi szolgáltatás fejlesztését hivatott elősegíteni az a változás, mely szerint e területen az amortizációs befizetés alól mentesítették a kereskedelmi vállalatokat;
- 1971. évre továbbra is 2-3⁰/₀-os bérpreferencia teszi lehetővé a kedvezményes bérszínvonal-fejlesztést;
- néhány területen továbbra is megmaradt az árkiegészítés, pl. a mosási, cipőjavítási tevékenység esetében;
- a tanácsok állami támogatásból és saját eszközeikből szolgáltatásfejlesztési alapot képeznek, melyből segítik a szolgáltatás fejlesztését célzó kapacitások létrehozását.

Mindezek figyelembevételével Szolnok megyében elkészítettük az 1971-1975. évekre szóló lakossági ipari, kereskedelmi és áruszállítási szolgáltatások fejlesztésének tervét.

A megyei szolgáltatásfejlesztési terv célkitűzései a következők:

Ipari szolgáltatások tekintetében 53,7⁰/₀-os fejlesztést tűztünk ki célul, ami azt jelenti, hogy az 1970. évi 204,2 millió forintos volumen 1975-re 313,9 millió forintra emelkedik, ugyanezen idő alatt az egy lakosra jutó ipari szolgáltatás 454 Ft-ról 690 Ft-ra emelkedik.

Az összes szolgáltatásnál – beleértve a kereskedelmi és áruszállítási szolgáltatási tevékenységet is – a volumen a IV. ötéves terv időszaka alatt 255,6 millió forintról 380,5 millió forintra nő, mely 48,9⁰/₀-os növekedésnek felel meg, az egy lakosra jutó összes szolgáltatás pedig 568 forintról 836 forintra emelkedik.

Az ismertetett fejlesztési célkitűzések jelentős feladat elé állítják a szolgáltatásban részt vevő vállalatokat, szövetkezeteket. A fejlesztésre rendelkezésre álló pénzeszközök azonban csak a szintentartó beruházásokra elegendők. A fejlesztés érdekében az átlagosnál kedvezőtlenebb elhasználódottságú állóeszközállománnyal rendelkező szolgáltatói tevékenységet végző vállalatokat, szövetkezeteket anyagilag is segíteni kell. Ezt a célt szolgálja a szolgáltatásfejlesztési alap, ami Szolnok megyében jelenleg a IV. ötéves tervre 45 millió forint, melyből:

textiltisztításra	15 millió
gépkocsi javításra, karbantartásra	14 „
háztartási elektroakusztikai eszközök javítására	8 „
lakáskarbantartásra	8 „

forintot fordítunk.

A szolgáltatásfejlesztési alap – melynek szétosztása már megtörtént – lehetővé teszi, hogy az 1971–75. években jelentős előrelépést tegyünk, különösen a szolgáltatás szempontjából kiemelt négy ágazatban, az igények kielégítésében. Tervezett célkitűzéseink megvalósításával a következő eredmények várhatók:

Textiltisztító tevékenységünk jelenlegi színvonala sem mennyiségben, sem minőségben nem elégíti ki az igényeket. A megyei ellátottság 1968–70. évek között lényegében azonos szinten maradt, a kapacitás fejlesztését az anyagi lehetőségek nem tették lehetővé. Az egy főre vetített lakossági mosás 0,16 kg/évi mennyisége azonos szinten áll a különben közismerten alacsony országos vidéki átlaggal.

A vegytisztítás Szolnok megyei színvonala a mosásnál lényegesen rosszabb. A 0,17 tétel/fő/évi mennyiség a vidéki ellátottsági átlagnak csak 43⁰/₀-a.

A helyzetnek megfelelően a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága egy évvel korábban állást foglalt abban, hogy 1975-ig az egy lakosra jutó teljesítményt mosásban 0,60 kg-ra, vegytisztításban pedig 0,88 tételre kell növelni. A célkitűzés meghatározása óta bekövetkezett jelentős árváltozások számításaink realitását megdöntötték. Az importgépek árai 30–100⁰/₀-ig terjedő mértékben emelkedtek és az építőipari ár-ajánlat is 23⁰/₀-kal lett magasabb.

A IV. ötéves tervidőszakban rendelkezésre álló pénzeszközök tehát jóval szerényebb fejlesztés végrehajtására kényszerítenek. Az 1975. évre elérhető 0,36 kg-os egy főre jutó mosási s 0,63 tétel egy főre jutó vegytisztító kapacitás azonban nem teszi lehetővé, hogy a vidéki ellátottság ennél mintegy 50, illetve 30⁰/₀-kal magasabban tervezett szintjét elérjük. A fejlesztés viszonylag még ebben a csökkentett mértékben is igen jelentős, hiszen lényegesen meghaladja a kormányhatározatban textiltisztításra országosan előírányzott 80⁰/₀-os átlagos kapacitásnövelést.

A tervek szerint jelentősen bővülni fog a Patyolat Vállalat szolnoki üzemének kapacitása, azonkívül patyolat-szalonok létesülnek Jászberényben, Karcagon, Kisújszálláson és Tiszafüreden.

A gépkocsijavítás és karbantartás tevékenységében – a szocialista szektornál figyelembe vett beruházások megvalósítása 369 000 üzemóra többletet biztosít területünkön a lakossági igények kielégítésére. Az egy üzemóra fejlesztésre jutó összköltség 135 Ft, s ezen belül a szolgáltatás-fejlesztési alaphól nyújtott támogatás 38 Ft, vagyis 28⁰/₀-os. A viszonylag magas költségfajlag a zömében új állomások kialakításával függ össze.

A magánszektorral együtt tervezett fejlesztésekkel lényegében több mint ötszörösré növeli jelenlegi ellátottságunkat, és 1975-re várhatóan elérjük a 70 Ft-os egy főre

jutó árbevételi szintet. A viszonylag jelentős kapacitásnövelés útján biztosítani tudjuk azt, hogy a tervidőszak végéig 2 és félszeresére növekvő személygépkocsi állomány javításával járó igények kielégítése mellett elmaradottságunkat is számottevően csökkentsük.

Az egy gépkocsira jutó javító kapacitás az 1970. évi 23,2 órától a tervidőszak végéig 38–39 órára fog emelkedni. A rendelkezésre álló anyagi eszközökből meglévő szervizállomások bővítését, valamint újak építését segítjük Szolnokon, Jászberényben, Tiszafüreden, Fegyverneken, Cserkeszőllőn, Kisújszálláson és Tiszaföldváron.

Az *elektroakusztikai cikkek és háztartási gépek* javítására irányuló ellátottság megyénk területén az országos vidéki átlag szintjének megfelelő. A javító kapacitás növelésének meggyorsítása és ösztönzése mégis rendkívül fontos.

A fejlesztések megvalósítását elsősorban a tartós fogyasztási cikkek forgalmának további gyorsütemű növekedése határozza meg. 1970–75 között a készülékek 100 háztartásra jutó állománya számításaink szerint mosógépeknél 50, hűtőszekrényeknél 100, porszívónál 75–80, rádiónál 35 és televíziós készülékeknel 55–60%-kal emelkedik.

A cikkek forgalmának gyorsütemű növekedésével járó javítások átfutási ideje, a kielégítés kultúráltsága és a szervizhálózat korszerűsítése ugyanakkor nem kielégítő. Terveink szerint a szocialista szektor célkitűzéseinek megvalósításával összesen 2130 m² alapterületen jönnek létre szervizállomások. A kapacitásnövelés tehát viszonylag jelentős építési beruházással jár. A beruházás anyagi-műszaki összetétele, forgóalap vonzata indokolta, hogy a fedezet jelentős része – a fejlesztés összes költségének mintegy 45%-át kitevő mértékben – szolgáltatásfejlesztési alapból kerüljön juttatásra. Az 1 m² alapterület fejlesztésére jutó tanácsi támogatás 3755 Ft. Ebből jelentős kapacitásfejlesztést tervez a GELKA a megye mind a hét városában. A szövetkezetek Karcagot, Kisújszálláson, Túrkevényt, Tiszafüreden, Jászárokszálláson, Kendereset, Kunhegyeset, Tiszaföldváron, Cibakházán és Nagykörűben.

Szolnok megye ellátottsági színvonala az elektromos javító tevékenységben továbbra is lépést fog tartani az országos vidéki ellátottság fejlődésével. Az elektromos javítások egy lakosra jutó árbevétele a jelenlegi 38–39 forintról 72-re, vagyis 86,4%-kal emelkedik a IV. ötéves tervidőszak utolsó évére.

A *lakáskarbantartó* kapacitás fejlesztése megyénk 7 városában, Kunszentmárton és Tiszafüred járási székhelyeken indokolt. Az említett települések kerültek megjelölésre a fejlesztés helyéül, ahol a megyei szinten karbantartandó összes lakás 55–60%-a található, s amely településekről a környék igényeinek kielégítése is lehetséges. E területeken lévő városgazdálkodási vállalatok és építőipari szövetkezetek kaptak tanácsi támogatást.

A terv súlyponti kérdése a kijelölt települések állami lakásainak karbantartására hivatott ingatlankezelő szervezetek hiányzó kapacitását megteremteni, s mellettük a szövetkezeti szektor munkáját, fejlődését is összehangolni. A kiemelt települések lakáskarbantartó kapacitását növeli, hogy a környező településeken lévő – Tószeg, Cibakháza, Kunmadaras – építőipari szövetkezeteket is támogatjuk azzal, hogy többletkapacitással az ott jelentkező igényeket kell kielégíteni.

Fejlesztési célkitűzéseink megvalósításától a jelenlegi lakáskarbantartó kapacitás több mint 50%-os növelése várható. Az egy lakosra jutó tervezett ellátás 1975-ben a jelenlegi 449 Ft-ról 645 Ft-ra emelkedik.

Célul tűztük ki a rugalmas, jól gépesített, mozgékony karbantartó szervezetek kialakítását, az új és egyre keresettebb eljárások (szőnyegpadló-készítés, parkettázás, tapétázás th.) bevezetését.

Az egyéb ipari, kereskedelmi és áruszállítási szolgáltatásoknál elsősorban a kisipari termelészövetkezetek vegyes profilú szolgáltatóház hálózatának továbbfejlesztésére számítunk.

Jelentős állóeszközfejlesztést tervez a Volán 7. számú Vállalata. Raktárépítéssel, forgalmi bázistelepeink bővítésével és gépkocsik beszerzésével segíti elő a lakossági áruszállítási igényeinek jobb kielégítését.

A kereskedelmi szolgáltatásokat egyrészt a megyeszékhelyen létesítendő új bizományi áruház útján, másrészt pedig az árukölcsönzés árukészleteinek feltöltésével kívánják a szolgáltató szervezetek kiszélesíteni.

Összegezve az eddigieket, megállapítható, hogy a IV. ötéves tervben – amennyiben a célkitűzések megvalósulnak – jelentős fejlődés következik be a lakossági szolgáltatásokban úgy volumenben, mint színvonalban. Ahhoz azonban, hogy a növekvő igényekkel lépést tarthassunk, illetve a meglévő „szakadékot”, amely az igény és a kielégítettség színvonala között van, jelentősen csökkenteni tudjuk a kormányhatározat szellemében további intézkedésekre van szükség. Az intézkedések megtevétele felső, közép és alsó szinten egyaránt szükséges. Ehhez a konkrét javaslatok a következők:

- Feltétlenül indokolt és szükségesnek látszana a Patyolathoz, a GELKÁ-hoz, az Afít-hoz hasonlóan más ágazatokban és más szektorokban is kimondottan szolgáltatói tevékenységet végző vállalatok, szövetkezetek létrehozása, a vegyes profil megszüntetése, csökkentése. A szolgáltatásokat végző termelőegységekre külön – árutermelő vállalatától eltérő – szabályzók megállapítása válna szükségessé.
- Indokolt a szolgáltatásoknak azon a területén, ahol az alkalmazott ár- és önköltség csak minimális nyereség elérését teszi lehetővé a teljes nyereségadómentesség bevezetése. Olyan területen pedig, ahol a nyereség az iparági átlag körül mozog, az F nyereségrész adójának elengedése. Ezzel is elősegítenénk a szolgáltatások területén magasabb arányú fejlesztési pénzeszköz képződést. Azért, hogy a nagyobb összegű fejlesztési fedezet ne növelje tovább az építési piacon meglévő feszültséget, jogszabályilag kell rendezni, hogy az előbbieik alapján képződő pénzeszközöket a vállalatok ne építési beruházásra, hanem műszaki fejlesztésre fordítsák.
- A kormányhatározat fontos feladatként jelöli meg a tanácsok részére a szolgáltatás fejlődésének elősegítését. A jelenlegi tanácsi szemlélet általában elsődlegesen tekinti a kommunális szolgáltatások fejlődését. Nem vitatható ennek fontossága. De a lakossági ellátás szempontjából legalább ilyen súlyt kell, hogy kapjanak az ipari és kereskedelmi szolgáltatások is. Éppen ezért szükséges, hogy a tanácsok saját pénzeszközöikből az eddigieknél nagyobb részt fordítsanak a lakosság ipari, kereskedelmi és áruszállítási szolgáltatásainak fejlesztésére. Ennek érdekében célszerű, ha a tanácsok a többletbevételeiknek egy bizonyos hányadával a központi keretből biztosított szolgáltatásfejlesztési alapot kiegészítik.
- Ismertek a szolgáltatási szféra munkaerő-utánpótlási nehézségei. Ebben nem kis része van annak, hogy a szolgáltatást végző vállalatok bérszínvonala sok esetben jelentősen almarad az árutermelést végző vállalatok bérszínvonalától. A bázis megállapítása idején már meglévő különbségek az eltelt három év alatt nemhogy csökkentek volna, hanem jelentősen fokozódtak. Az évenként megállapított bérpreferencia nem eredményez gyökeres változást ezen a területén. Amellett az évenkénti megállapítás bizonytalanság érzését kelti a vállalatokban. Éppen ezért indokolt a szolgáltató vállalatok esetében egy olyan bérszínvonal rendezés, mellyel biztosítani lehetne az árutermelést végző vállalatok bérszínvonalá-

hoz való közelítést. Ezzel részben meg lehetne akadályozni az egyéb – viszonylag magas bérszínvonalal rendelkező – vállalatok részéről jelentkező munkaerő elszívó hatást, másrészt biztosítani lehetne ezeknél a vállalatoknál is a megfelelő szakemberutánpótlást.

Amennyiben a bérszínvonal általános emelése nem lehetséges, a probléma rendezését jelenthetné az, ha a lakossági szolgáltatást végző vállalatok bérfeljesztése 50%-os kedvezményes befizetés alá esne mindaddig, amíg egy bizonyos felső határt a bérszínvonal el nem ér.

Amennyiben ezt a határt elérte, a továbbiakban progresszív bérfeljesztési befizetést teljesítene a vállalat az általános rendelkezésnek megfelelően.

Természetesen a szolgáltatások további fejlesztése terén jelenleg még fennálló problémákat nemcsak a javasolt, főként a szabályzók változtatását igénylő intézkedésekkel lehet megoldani.

Szükséges ezek mellett az is, hogy a szolgáltatási tevékenység végzésében közreműködők – elsősorban vezetők – szemléletében is változás következzen be. Sok esetben helytelen helyzetmegítélés, megalapozatlan közgazdasági munka riasztja vissza a vállalatokat, szövetkezeteket egy-egy szolgáltatásfejlesztés irányába ható döntés meghozatalától.

A szolgáltatási tevékenység végzését, annak fejlesztését, a lakosság igényeinek ilyen irányú kielégítését fontosságánál fogva társadalmi ügyé kell tenni. Állami, társadalmi szervek is többet foglalkozzanak vele, segítsék, támogassák a vállalatok, szövetkezetek tevékenységét

Soós István

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI:

Bugár Jánosné, a Hazafias Népfront főtítkárhelyettese, Budapest, Hagymásy Sándor ny. agronómus, Túrkeve; Kresz Mária ethnográfus, a Néprajzi Múzeum munkatársa, Budapest; Makula Márta közgazdász, a Statisztikai Igazgatóság munkatársa, Szolnok; Soós István közgazdász, az MTVB elnökhelyettese, Szolnok; Szabó István műzeológus, Szolnok; Varga Lajos tanár, Mezőtúr.

Az azonos szerepkörű települések infrastrukturális ellátottságának néhány jellemzője Szolnok megyében

Az infrastruktúra fogalmával nem csak a gazdasági, hanem a hétköznapi életben egyre gyakrabban találkozunk. Ez a kifejezés nem új keletű, hiszen már a II. világháborúban alkalmazták, mely alatt a nem katonai objektumok összességét értették. A közgazdaságtudomány is lényegében azonos jelentéssel vette át a fogalmat, ami a későbbiek során – a gazdaságtudományok fejlődésével – tovább bővült.

Értelmezése jelenleg még kidolgozatlan, több csoportosítása ismert, mely közül leghasználatosabb a termelői és a lakossági infrastruktúra megkülönböztetése.

A népesség ellátottsága szempontjából kétségtől a lakossági (vagy nem termelő) infrastruktúrának van döntő jelentősége. (Ismeretes felhasználó és fogyasztói infrastruktúra elnevezése is.) E fogalomba általában a kereskedelem, az egészségügy, a kulturális-kommunális ágazatokat, a közigazgatási szervek és a lakásállalapok növekedését, valamint a vízgazdálkodást szokták besorolni. Jelenleg az egyes területek lakóinak életkörülményében fennálló különbséget alapvetően (a jövedelmi differenciáktól jobban) meghatározza az infrastrukturális ellátottság. A termelői és lakossági infrastruktúrát nem lehet élesen elválasztani, ezért nemcsak a népesség életkörülményében, hanem a gazdaság megannyi területén is lényeges szerepet játszik az infrastruktúra kiépítettsége. Az infrastruktúrafejlesztési politika a területfejlesztés egyik lényeges eleme, amely az 1970–1980-as évek társadalmi és gazdasági fejlődésében döntő szerepet játszik.

Szolnok megye infrastrukturális ellátottsága országos viszonylatban kedvezőtlennek mondható. Az infrastrukturális állalapok egy főre jutó összege tekintetében – egy 1966-os felmérés alapján – Szolnok megye a megyék között a 15. volt. Ez az elmaradás tükröződik abban is, hogy a megyénk gazdasági fejlettségétől lényegesen elszakadt az infrastrukturális ellátottság színvonala.

A továbbiakban bemutatom Szolnok megye lakosságának infrastrukturális ellátottságában meglévő területi különbségeket a települések regionális szerepköre szerint. Tekintettel arra, hogy igen sokrétű és heterogén fogalom, így csak a fontosabb és a meghatározó tényezőkkel foglalkozom.

A Kormány 1007/1971. (III. 16.) számú határozatában körvonalazta az ország településeinek hierarchikus rendjét, amely hosszabb távon meghatározza az egyes települések fejlesztésének irányát és mértékét.

A megyei településhálózatfejlesztési terv szerint megyénkben Szolnok város felsőfokú, három város (Jászberény, Karcag, Mezőtúr) középfokú és öt település részleges középfokú központi beosztást kapott. A községek 36%-a alsófokú központ és 57%-a ettől alacsonyabb szerepkörű, ahol a népesség 29, illetve 19%-a lakik.

Regionális szerepkör	A telepü- lések	A népesség	A telepü- lések átlá- gos népe- ség száma, fő	A külterületi népesség aránya, %
	számának	megoszlása, %		
Felsőfokú központ	1	14	61 418	2,9
Középfokú központ	4	17	25 401	15,8
Részleges középfokú központ	7	16	14 463	11,8
Kiemelt alsófokú központ	4	5	7 963	3,7
Alsófokú központ	33	29	5 281	11,9
Részleges alsófokú központ	9	5	3 096	25,4
Falu	33	10	1 690	20,3
Szolnoki agglomeráció és városkörnyék	9	4	2 865	11,6
MEGYE ÖSSZESEN	100	100	5 919	12,3

A települések fontos jellemzője a népességszám, amit a besorolásnál figyelembe vett az említett terv is. A megye településeinek szerepkör szerinti átlagos népességszáma az irányelvekben rögzítetteknek megfelelő. Jelenleg Szolnok lakosság száma nem éri el a kívánt szintet, de a fejlesztés első ütemében (1985-ig) várhatóan meghaladja a 80 ezer főt.

A tervkoncepció célja elsősorban az azonos szerepkörű településeken élő népesség ellátottsági színvonalában meglévő különbségek mérséklése. Ez igen fontos törekvés, mert az ország különböző településein élők ellátottságában indokolatlanul nagy eltérések tapasztalhatók.

A lakosság életkörülményeit döntően meghatározza a lakó- és munkahely infrastruktúrájának fejlettsége, melyben sokkal nagyobb különbségek vannak területenként, mint a lakosság jövedelmi helyzetében. Ahhoz pedig, hogy az egyes települések szerepkörüket be tudják tölteni, megfelelő intézményhálózattal kell rendelkezniük. Megyénk intézményhálózata több kívánnivalót hagy maga után. A felsőfokú ellátást pl. jelenleg Szolnok város nem biztosítja maradék nélkül, ami részben intézményhiányból adódik, mint pl. felsőfokú oktatási intézmény, részben a meglévők sem elégítik ki az igényeket, főként az egészségügy, a kultúra és kereskedelem, illetve vendéglátás (szálloda) területén. A középfokú központok rendelkeznek a fontosabb intézményekkel, viszont szükséges ezek bővítése, korszerűsítése.

Az alapfokú ellátást legcélszerűbb helyben szolgáltatni. E téren a megye helyzete kedvezőtlen, mert pl. az összes település 47%-ában van csak bölcsőde. Hét 3000 főnél magasabb népességű községben nincs bölcsőde (pl. Jászfényszaru, Jászszentandrás, Szajolban, Tószegen stb.). (A táblázat a köv. oldalon.)

Az egyes kategóriába tartozó települések ellátottsági színvonalában lényeges eltérések tapasztalhatók, és általában nagyobb különbségek mutatkoznak az azonos, mint az eltérő szerepkörű települések között. Ezt igazolja egy pár fontosabb mutató szóródása is. (A táblázat a köv. oldal közepén.)

Az egyes településkategóriák mutatói kevésbé szóródnak a megyei átlag körül, mint az azonos kategórián belül. Általában az alacsonyabb szerepkörű települések között észlelhető a legnagyobb eltérés.

A települések ellátottsága orvosokkal és a fontosabb intézményekkel szerepkör szerint, 1970

Regionális szerepkör	A települések száma összesen	A kórházzal, rendelő-intézetekkel	A szülőotthonnal	rendelkező települések száma			
				Az orvos-sal	A bölcsődével	Az óvódával	Az általános iskolával
Felsőfokú központ	1	1	—	1	1	1	1
Középfokú központ	3	3	—	3	3	3	3
Részleges középfokú központ	5	—	4	5	5	5	5
Kiemelt alsófokú központ	3	—	1	3	3	3	3
Alsófokú központ	25	1	1	25	18	25	25
Részleges alsófokú központ	7	—	—	7	3	7	7
Falu	25	—	—	19	2	22	25
Szolnoki agglomeráció és városkörnyék	7	—	—	5	1	7	7
MEGYE ÖSSZESEN	76	5	6	68	36	73	76

A fontosabb ellátottsági mutatók szóródása 1970

Mutató megnevezése	A szerepkörök közötti (külső)	Az egyes szerepkörökön belüli (belső)	Az összes	Az összes település szóródása a megyei átlag %-ában
100 lakásra jutó népesség	8,4	28,6	29,8	10
A vízvezetékbe bekapcsolt lakások	6,0	11,0	12,6	152
A villanyhálózatba aránya, %	3,5	14,0	14,5	19
A 10 000 lakosra jutó				
— általános iskolai osztályterem	4,8	12,1	13,1	38
— óvodai férőhely	12,5	86,4	87,3	38
Az egy lakosra jutó fejlesztési alap összege 1971—1975 között, Ft	1342	672	1501	96

Fontosabb mutatók szóródása szerepkörök szerint, 1970

Regionális szerepkör	A 10 000 lakosra jutó			
	A vízvezetékbe bekapcsolt lakások aránya %	A villanyhálózatba aránya %	óvodai férőhely	általános iskolai osztálytermek
Középfokú központ	6,1	0,3	14,5	1,8
Részleges középfokú központ	16,1	7,2	35,0	4,1
Kiemelt alsófokú központ	24,7	13,2	106,6	4,7
Alsófokú központ	3,9	11,8	214,1	6,4
Részleges alsófokú központ	3,1	13,9	63,1	19,0
Falu	14,6	17,3	109,7	16,2
Szolnoki agglomeráció és városkörnyék	5,6	15,7	108,7	11,3
MEGYE ÖSSZESEN	12,6	14,5	87,3	13,1

Az elmondottak szerint – különösen az alsófokú központok és az egyéb települések – nem rendelkeznek a szerepkör megfelelő jeleivel, vagyis igen heterogén települések tartoznak egyazon településkategóriába. Az ellátottság fontosabb mutatóinak alakulása is alátámasztotta ezt.

A települések laksűrűsége mutatta viszonylag a legkisebb eltérést, de a lakások felszereltsége és nagysága már igen szélsőségesen alakult.

A 100 lakásra jutó lakosság száma összességében az alsófokú központokban, a falukban és a szolnoki agglomerációba tartozó községekben a legkedvezőbb. Ezen belül azonban az érintett települések jelentős hányadában (40⁰/₀-ában) jóval magasabb ezen mutató értéke a megyei átlagnál (318). A városok közül 100 lakásra legtöbb lakos Karcagon jut (334 fő), de ettől jóval kedvezőtlenebb a laksűrűség több községben is (pl. Tiszafüreden 347, Martfűn 379, Fegyverneken 350, Örményesen 352, Kengyelen 386, Rákócziújfalun 373, Tiszaburán 371).

A lakásnagyság is általában a községekben rosszabb – több faluban a 70⁰/₀-ot is meghaladja az egy szobás lakások aránya (pl. Cibakházán, Öcsödön, Nagykőrűn, Tiszabón, Mezőhéken, Tiszainokán, Kétpón).

Azonos szerepkörű települések lakásellátottsága és a lakások felszereltsége, 1970

Regionális szerepkör	A 100 lakásra jutó népesség szám	A vízvezeték-	A csatorna-	A villany-	A gázfogyasztó háztartások a lakásállomány %-ában	Az egy szobás lakások aránya, %
		hálózat	hálózattal	vezetékekkel		
				a)		
ellátott lakások aránya, %						
Felsőfokú központ	324	45	28	91	94	44
Középfokú központ	323	17	3	78	48	48
Részleges középfokú központ	325	17	2	80	49	53
Kiemelt alsófokú központ	326	11	6	84	47	49
Alsófokú központ	314	5	0	80	37	54
Részleges alsófokú központ	296	4	—	70	34	56
Falu	303	7	0	75	39	57
Szolnoki agglomeráció és városkörnyék	320	5	0	82	60	51
MEGYE ÖSSZESEN	318	15	5	80	50	52

a) A villanyfogyasztó háztartások száma alapján

A lakások közművesítése terén megyénk a legrosszabbak közé tartozik – különösen a víz- és a csatornaellátottságban. Nincs vízvezeték 16 településen, 49 helység nem rendelkezik csatornahálózattal. Vezetékes gáz hét településen van. Legnagyobb a víz- és csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya Martfűn (54, illetve 35⁰/₀) és Szolnokon (45, illetve 28⁰/₀).

A városokban sem kielégítő a lakások felszereltsége, de a magas lakosszámú községekben ettől is kedvezőtlenebb a helyzet. A községek egy-két kivételtől eltekintve egyáltalán nem rendelkeznek csatornahálózattal, és a vízvezetékekkel ellátott lakások aránya is minimális. Ezzel ellentétben a lakosokra vetített vízvezeték-hálózat hossza rendszerint magasabb a községekben, sőt a vízvezetéki hálózat hossza is több községben jelentős. Pl. Tiszafüred 8,0 km vízvezetékébe 168 lakást bekapcsoltak, amíg Öcsödön 23,4 km hálózat mellett csak 71 a bekapcsolt lakások száma. Öcsödhöz hasonló a helyzet Jászapátin, Jászkiséren, Cibakházán is.

A vázolt különbségekhez kétségkívül hozzájárul a települések (főként a városok és községek) között fennálló belső szerkezeti, építészeti különbség is, melyet a gazdaságossági szempontoknál figyelembe kell venni.

A gázfogyasztó háztartások száma is jelentős ingadozást mutat az azonos szerepkörű településeknél.

Az egészségügyi és művelődésügyi ellátottság is erősen differenciált a megye településeiben.

A települések orvosellátottsága és az oktatás – népművelés fontosabb mutatói, 1970

Regionális szerepkör	A 10 000 lakosra jutó orvosok száma	Az egy körzeti orvosra jutó lakosok száma	A 10 000 lakosra jutó			
			bölcsődei	óvodái	általános iskolai osztályterem	könyvtári kötet db,
Felsőfokú központ	43	3233	85	295	21	23068
Középfokú központ	21	4011	24	208	32	21389
Részleges középfokú központ	11	3144	39	212	32	21021
Kiemelt alsófokú központ	6	2986	46	197	33	14681
Alsófokú központ	7	2539	39	222	39	20512
Részleges alsófokú központ	6	2408	25	195	39	19939
Falu	5	2347	9	238	37	24143
Szolnoki agglomeráció és városkörnyék	4	2865	10	187	28	21866
MEGYE ÖSSZESEN	14	2902	38	225	30	21437

Az orvosellátottság csak Szolnokon, a középfokú központokban, valamint Újszászon jobb, mint a megyei átlag – vagyis ahol kórház van. A középfokú központok közül Karcag kórházi ágyellátottsága, valamint orvosellátottsága a legjobb, melytől Jászberény és Mezőtúr lényegesen elmarad.

A megye 76 településéből nyolcban nincs orvos, amely több mint 9000 embert érint. Az orvossal nem rendelkező községek közül hatnak a népessége meghaladja az 1000 főt. A 10 000 lakosra jutó orvosok számában indokolatlanul nagyok az eltérések az azonos szerepkörön belül. Megmutatkozik ez a körzeti orvosi ellátásban is.

A bölcsődei ellátottság – mint már a korábbiakban említettem – szélsőségesen alakult. A VÁTI normája szerint 1985-ig a városokban 14–16 és a községekben 6–8 bölcsődei férőhely szükséges 1000 lakosra. Jelenleg ez a mutató a városokban 4,9, a községekben 3,1, a megyei átlag pedig 3,8 – tehát messze elmarad a kívánt szinttől. Különösen alacsony az 1000 lakosra jutó bölcsődei férőhelyek száma a három középfokú központban (2,5; 1,6; 3,2). Több községben jobb a bölcsődei ellátottság, mint a városokban. Pl. Jászsalszentgyörgyön 8,8, Alattyanban 8,6, Tiszaszőlősen 9,1 bölcsődei férőhely jut 1000 lakosra, ugyanakkor Szolnokon 8,5 a mutató értéke.

Az óvodai igény már kevésbé differenciált. Az ellátottságban ennek ellenére lényeges különbségek észlelhetők. A középfokú és a részleges középfokú központok férőhely ellátottsága nem tér el jelentősebben, míg a többi településkategóriában nagy ingadozás figyelhető meg az 1000 lakosra jutó óvodai férőhelyek számában (a szóródás értéke meghaladja a 10 férőhelyet a részleges alsófokú központ kivételével).

Az általános iskolai ellátottság azonos szerepkörön belüli különbsége szintén a falukban és az alsófokú központokban a legnagyobb. A városok közül Szolnokon igen alacsony a 10 000 lakosra jutó általános iskolai osztályterem száma (21), ami a váltakozva használt tanterem magas arányát eredményezi.

Középiskolával minden középfokú és részleges középfokú központ rendelkezik, és e téren nagy eltérés nem jelentkezik.

A települések népművelési intézménnyel való ellátottságában – azonos településkategórián belül – indokolatlanul nagy különbségek általában nincsenek. Fő hangsúlyt a fejlesztéseknél a korszerűsítésre kell helyezni.

A települések infrastrukturális ellátottságának színvonalát jelentősen befolyásolja a települések közművesítettsége és a közlekedési (a belső és távolsági) lehetőségek is. Az ellátottság e területén sok hiányosság és eltérés tapasztalható a településeknél.

Az infrastrukturális ellátottságban meglévő különbségek előreláthatóan a következő öt éves tervben sem mérséklődnek jelentősebben. Szerepkörüknek megfelelő erőteljes fejlesztés a tervek szerint Szolnokon és a középfokú központokban várható. A tanácsi fejlesztési alapnak mintegy 79 0/0-a e településekre jut az 1971–1975-ös években. Emellett azonban a többi településkategóriában – amelyekben jelenleg a legnagyobb az ellátás színvonalában mutatkozó eltérés – feltehetően lényegesen nem mérséklődnek a különbségek, jóllehet a megye egyik fontos célkitűzése a IV. öt éves tervben az azonos szerepkörű települések ellátottsági szintjének a nivellálása.

Ennek eléréséhez a jelenleginél jóval nagyobb erőforrásokra van szükség. A szűkös anyagi lehetőség megköveteli, hogy körültekintően használják fel a rendelkezésre álló pénzeszközöket, mégpedig a gazdaságosság érvényesülésével. Az ellátás színvonalának közelítése éppen ezért; még azonos településkategórián belül sem lehet öncél. Mindenkor mérlegelni kell – és nemcsak a fejlesztéseknél, hanem az intézmények működtetésére vonatkozóan is – az állam teherbíróképességét. Köztudott ugyanis, hogy pl. a népművelési intézmények fenntartásához jelentős állami támogatás szükséges. A továbbiakban tehát az ésszerű fejlesztések mellett a különféle intézmények munkájának javítása is feltétlenül indokolt.

Makula Márta

Munkásgimnázium Mezőtúron

A jelen tanévvel fennállásának 442. évét betöltő nagyhirű mezőtúri Dózsa György Gimnázium mindig demokratizmusáról és haladó szelleméről volt ismert. A gimnázium évkönyvét lapozgatva, olyan adatokra bukkantam, melyek nem eléggé ismeretek még mielőttünk, túri tanárok előtt sem, pedig időben nem is olyan messze esnek tőlünk. Ezeknek a soroknak az olvasása készítetett arra, hogy a Mezőtúron 1911-ben szervezett „*Munkásgimnázium*”-ra vonatkozó anyagnak utánanézzek, s azt a szélesebb körű olvasóközönség számára is hozzáférhetővé tegyem. Cikkemmel egyben az is célom, hogy a túri tanároknak a haladást szolgáló tevékenységére vonatkozóan egy mozaikot letegyek a közönség asztalára.

Borsos Károly gimnáziumi igazgató az 1911–12. évi Értesítő XIV–XV. oldalán beszámol róla, hogy „a múlt évektől eltérőleg, az elmúlt télen nem a szokott *népegyetemi előadásokat* tartottuk, hanem *Munkásgimnáziumot* szerveztünk azzal a céllal, hogy a középiskolai ismeretanyagának a legszükségesebb elemeit rendszeres előadások útján közöljük *azokkal a felnőttekkel, akiknek fiatalabb korukban nem volt módjukban az ismereteket megszerezni.*”

Valóban, a gimnázium tanárkara már az előző években is rendszeresen tartott ismeretterjesztő előadásokat a felsőbb leányiskola tanáraival karöltve. A „Mezőtúr és Vidéke” című lap 1911. jan. 22-i számában részletesen közli az azévi előadások tematikáját. Álljon ez itt teljes egészében!

„*Népegyetemi előadások.* Január 29-től minden vasárnap négy órakor a *gymnasium új tornatermében* ismeretterjesztő előadások tartatnak. Az előadók ez idén a magyar történelemből tartják előadásait, *különös tekintettel a magyar társadalom kialakulására s a nevezetesebb reform mozgalmakra.* Az előadások sorrendje a következő:

I. Január 29. Az ősmagyar társadalom. Vándorlás kora. Honfoglalás kora. A Szt. István-féle szervezkedés. Az Aranybulla kora. Tatárjárás utáni társadalmi alakulás. Tartja Lányi Lajos főgymn. tanár.

II. Február 5. A társadalmi alakulás Róbert Károly és Nagy Lajos-féle törvények alapján. Hűbériség kialakulása. Ősiségi törvények. A három országos rend. A polgárok rendi joga. Hunyadiak kora. A jobbágylázadás. Tartja Intze István főgymn. tanár.

III. Február 12. Társadalmi osztályok képződése a Habsburg uralom és a nemzeti küzdelmek korában. A jobbágyság helyzete a török hódoltság idejében. A Bocskay, Bethlen, Rákócziak harca. Tartja Varga Gábor főgymn. tanár.

A cikkben ismertetett Munkásgimnázium előadásorozat más városokban is megrendezésre került. A mezőtúri példa mutatja, hogy érdemes a helytörténeti kutatásnak erre is figyelni, hiszen haladó szellemű tanárok eredményesen felhasználhatták másutt is. (Szerk.)

IV. Február 19. Az 1711 után kialakult új társadalom. Németesítés. Mária Terézia. II. József. II. Lipót. Tartja Fehér Géza áll. felsőbb leányiskolai tanár.

V. Február 26. A francia forradalmi eszmék hatása és a reakció. Tartja Dr. Mezey Sándor főgymn. tanár.

VI. Március 5. A reformkorszak. Széchenyi, Kossuth, Kölcsey, Deák, Wesselényi. Tartja Bitzó Sarolta áll. felsőbb leányiskolai tanárnő.

VII. Március 12. A mai társadalom képe. Tartja Lányi Lajos főgymn. tanár. Az előadások díjtalanok. Kívánatos és örvendetes volna azért, ha városunk közönsége minél nagyobb számban keresné fel ez előadásokat, hol oly könnyű szerrel gyarapíthatná ismereteit."

Szándékosan hoztam az egész programot, mert a részletes tematika és az előadók személye már magában véve is mutatja, hogy az előadássorozat nemcsak ismeretterjesztő, hanem kimondottan haladó jellegű is volt. A lap későbbi számaiból megtudjuk, hogy pl. Lányi Lajos első előadását igen nagy közönség hallgatta, s azt megismételte az *alsórészi földmunkások olvasóegyletében*, valamint az *úpvárosi általános olvasóköri*ben is.

Az utolsó (VII.) előadás megtartására vonatkozóan nem találtunk semmiféle adatot. A közönség érdeklődését még az előző előadásnál „közepesnek” ítélték meg, így nem ezért maradhatott el. Pedig ez lett volna a legérdekesebb előadás, szinte betetőzése az egész sorozatnak. Vagy „leintették” volna Lányi Lajost? De hiszen Lányi Lajos nem olyan könnyű volt leinteni. Mutatja ezt az 1911. márc. 15-én tartott pohárköszöntője, (Mezőtúr és Vidéke, 1911. márc. 26.,) melyben kora „gazdasági, erkölcsi, szellemi és politikai letörpüléséről” bátran mer beszélni és írni.

Egy biztos, hogy ez az utolsó évi ismeretterjesztő előadássorozat szerves lépcsőfok volt a következő évi „Munkásgimnázium” felé.

A Munkásgimnázium széleskörű előkészítő bizottsága 1911. dec. 7-én d. u. 6 órakor gyűlt egybe a gimnázium dísztermében. A Munkásgimnázium célkitűzéseit Borsos Károly gymn. igazgató ismertette. Utána a bizottság ugyancsak őt választotta meg annak tanulmányi igazgatójává. Titkár-jegyző Keller Imre felsőbb leányisk. igazgató, a pénztáros pedig Szirák János főgymn. tanár lett. Az előadók kijelölésével a tanulmányi igazgatót bízták meg.

A Mezőtúr és Vidéke 1911. dec. 10-i számában felhívás jelent meg a Munkásgimnáziumba való jelentkezésre. „A munkásgimnázium elnevezés alatt olyan felnőttek számára rendezett tanfolyamot értünk, – mondja a felhívás, – amelynek célja az, hogy az iskolaköteles koron túl levőknek, akik annak idején középiskolai oktatásban nem részesülhettek, – rendszeres oktatás illetve népszerűen tanító előadások és magyarázatok útján ugyanazokat az ismereteket nyújtsa főbb vonásokban, amelyeket a középfokú iskolákban, u. m. gimnáziumokban, reáliskolákban, polgári és szakiskolákban tanítanak. – E szép és amellet országosan kiváló fontos célra törekvést méltán megillesheti minden dicséret, minden magasztalás. Mert valóban lehet-e magasztosabb gondolat, mint nemzetünk oly nagy népességű táborát, mint a *munkásosztály*, a tudásterjesztés eszközeivel oly módon emelni, hogy *szellemi s erkölcsi, valamint anyagi ereje megkétszereződjék*; értelmi színvonalának emelésével *ne maradjon mögötte* a kizárólag hivatásuknak elő *iskolavégzeteknek* s így *jelentősebb szerepet biztosítson* a *jövendő társadalmi alakulásában*, az *új Magyarország kiépítésében*, a *sokáig elnyomatásról panaszkodó osztálynak* éppen a tanultak, az *iskolavégzetek tábora*.”

Az alakuló összejövetelt *dec. 10-én* d. u. 5 órakor tartották a központi elemi iskola nagytermében. Megállapodtak, hogy az előadások a következő időpontokban történnek: kedden 6–7-ig egészségtan (dr. Bordács István orvos), 7–8-ig magyar nyelv lesz (dr. Mezey Sándor főgymn. tanár), pénteken 6–7-ig számtan (dr. Biatsy József főgymn. tanár), 7–8-ig német nyelv (Fehér Géza felsőbb leányiskolai tanár). Vasárnap

6–7-ig földrajz (Szakács György főgimn. tanár), 7–8-ig történelem (Keller Imre felsőbb leányiskolai igazgató). A beíratkozottak kötelesek – a német nyelv kivételével – az összes többi tárgyat hallgatni. A tanfolyam ingyenes, csupán 1 korona beíratási díjat kell fizetniük a résztvevőknek. Az előadások tartását eredetileg csak egy helyen, a gimnázium tágas rajztermében tervezték, de már ezen első alkalommal olyan nagy volt a jelentkezők száma, hogy rögtön elhatározták a tanfolyam kettéválasztását. A bentin kívül egy másik részleg indítását is tervezték az újjáronson.

A megalakulásig a Munkásgimnáziumba 85-en íratkoztak be, névszerint a következők:

„Gyalog János városi tanácsos, Takács Lajos takarékpénztári tisztviselő, Buzi Lajos városi iktató, Törös Sándor irodatiszt, Dobos János ács- és kőművesmester, Varga Lajos, Pályi Sándor ácsok, Kun Zsigmond, Szűcs Sándor kovácsok, Horváth Károly, Szilágyi István kőművesmesterek, Szilágyi József szobafestő, Sturcz Antal asztalos, Fadgyas Ferenc, Kiss Lajos lakatosok, Kiss Gyula, Kovács Lajos géplakatosok, Hegyi Lajos szabó, Sándor István, Kis Kálmán, Molnár Gábor, Szűcs József cipészek, Debreceni Elemér papucsos, Grünwald Adolf pipakészítő, Bogyo András kopós, D. Molnár Mihály, Posta Albert takarékpénztári szolgák, Szabó Antal iskolaszolga, Szokolay János városi dobos, Bajkai Mihály fogházőr, Kádas Tamás tűzoltó, Molnár Menyhért kötélgyártó, Kovács Lajos kútásó, Bodnár Károly vincellér, Csala György, Makra Bálint gazdálkodók, Sörös István, Szabó András, Ignácz András szállómunkások, Körmendi Cs. István, Patkós Bálint, Tóth Antal, Fadgyas Sándor, Gedei István, Farkas Zsigmond, Csurgó Zsigmond, Sipos Károly, B. Tóth Mihály, Kara János, Pályi János, C. Nagy Sándor, Papp József, Takács Imre, Törjék István, Szűcs Lajos, Kegyes István, Varga Sándor, Török Pál, Ökrös Sándor, Benedek Lajos, N. Szabó József, Oláh István, Patkós Gábor, Sörös István földművesek; Sipos Mihály, Ny. Szabó József, K. Szabó József, Molnár Mihály, Korom Kálmán, Csurgó Gábor, Szűcs Mihály kőművesek; Fadgyas Károly kőművessegéd; Mészáros János napszámos; Kovács Antal, Szatmáry János, Szűcs Gábor, Veres Lajos, Köteles Imre, G. Szabó Gábor, Fekete Balázs, Egei Lajos, Mihály Bálint, Lénárd József, Tor Sándor, Szonda János, Oláh Imre földmunkások.” (Mezőtúr és Vidéke, 1911. dec. 17.)

Az érdeklődés valóban oly nagy volt, s a jelentkezők száma olyan magasra emelkedett pár nap alatt, hogy a párhuzamos tagozatot meg kellett indítani.

A Mezőtúr és Vidéke 1911. dec. 24-i számában így ír: „A munkásgimnázium látogatásának fontosságát oly számosan fogták fel az érdekeltek közül, hogy szükségesnek mutatkozott a jelentkezőket két csoportba osztva tanítani. A nagyobbik rész, mintegy 80 tanuló, a belvárosban, a kisebbik, mintegy 40 tanuló, az újjáronson nyer az esti órákban oktatást. Az újjáronsi ref. elemi iskola nagytermében f. hó 16-án volt a tanfolyam megnyitása. Borsos Károly főgimn. igazgató, a munk. gimn. tanulmányi igazgatója világos fejtegetéseiben ismertette a tanfolyam célját, idejét és eszközeit.” . . . „Az újjáronsi tanfolyamon előadókul a tanulmányi igazgató a következőket kérte fel: Lányi Lajost a történelem, Ince Istvánt a földrajz, dr. Kelemen Adolfot az egészségtan, Szirák Jánost a német nyelv, Thury Zsigmondot a magyar nyelv (helyesírás, fogalmazás, ügyiratok szerkesztése). Varga Gyulát a számtan előadására. Az előadások hétfőn, szerdán és pénteken d. u. 6–8-ig tartatnak meg.” „Ez a várakozáson felüli nagy szám mutatja, hogy ez az intézmény városunk tanulni vágyó közönségének rokonszenvét bírja, igazán szükségét pótol.”

A jelentkezők száma még később is emelkedett valamennyivel, mert Borsos Károly gimnáziumi tanév végi beszámolójában 139 beíratkozotról tesz említést (90 ill. 49 fő).

Mi, tanáreberek már jól tudjuk, hogy minden önkéntes tanfolyam résztvevőinek száma óriási mértékben szokott csökkenni a szívósabb kitartást igénylő évközi munka

során. Így történt ez a Munkásgimnáziummal is. A Munkásgimnázium tanév végi beszámolójából kitűnik, hogy az órákra bent átlagosan 52. kint az útvároson pedig 43 fő járt el. A belvárosban 1912. márc. 17-én megtartott vizsgára már csak 24 fő, az útvároson márc. 20-án megtartott vizsgára pedig 25 fő jelentkezett. A vizsgát tették bizonyítványt is kaptak a tanfolyam sikeres elvégzéséről. A megmaradtak vizsgaeredményével az iskola meg volt elégedve. Az igazgató szavai szerint „egyes tárgyakból meglepő szép sikert mutattak fel a hallgatók.”

A „Mezőtúr és Vidéke” (1912. márc. 31.) a következőképpen méltatja a vizsga eredményét: „Nehéz munkát végzett úgy a tanárkar, mint a hallgató sereg, amit annál jobban kell méltányolnunk, mert úgy azok, mint ezek terhes napi munkájuk után adták magukat komoly, nehéz dologra. Az eredmény igazán meglepő volt mindkét belyen, de különösen az útvároson. A munkásgimnázium bizonyára meg fogja teremni a maga jó gyümölcsseit – idővel. Ez csak a kezdet volt, amelyet folytatni kell. Habár a hallgatócég buzgalma utóbb már nagyon megcsappant, az ne kedvetlenítse el az előadókat. Majd eljön az idő, amikor ezt az intézményt azok is megfogják becsülni, akik még most szívesen lekicsinylik, annál inkább azok, *akinek már nem elég a népbolondító frázistömeg, akik nem vezetetni, hanem a maguk lábán akarnak járni.*” (Nota bene: ebben az időszakban fenti újság felelős szerkesztője Varga Gábor főgimn. tanár volt!)

A sikeren felbuzdulva az igazgatóság elhatározza, hogy a következő télen külön-külön tanfolyamokon fogják oktatni a *kezdőket és haladókat*. Sőt azt is tervezik, hogy – elegendő számú jelentkező esetén – esetleg még egy harmadik tanfolyamot is indítanak *külön nők részére*. Ez utóbbiakra a jelentkezők csekély száma miatt nem került sor. 1912–13. tanévben így újból két csoport indult, de az előző évinél jóval kisebb létszámmal. A tanárkar ebben az évben a következőkből állott: dr. Biatsy József, dr. Bordács István, Keller Imre, Lányi Lajos, Lányik János, Kolosvári Aladár, Mikó Aladár, dr. Sebestyén Béla, Szirák János és Varga Gyula. A vizsga megint szépen sikerült. Borsos Károly igazgató beszámolójában a következőket mondja: „Bizony tiszteletreméltó jelenség az, mikor a napi munkában, a megélhetés küzdelmeiben kifáradt felnőtt, többnyire családos férfiak hetenként hatszor – testi pihenés helyett – megjelennek a tudomány csarnokaiban, hogy munkás karjaik támogatására, irányítására, szellemi fegyverekkel is felszereljék magukat. De ép oly tiszteletreméltó *városi közgyűlésünknek* az a készsége, amellyel segítségünkre sietett ezeknek a komoly törekvésű embereknek, amidőn 200 K szavazott meg a Munkásgimnázium anyagi kiadásainak fedezésére.”

Január és február hónapban a Munkásgimnázium kiegészítésképpen a tanárkar még szabadlyceumi előadásokat is tartott vasárnap délutánonként a gimnázium dísztermében. Előadásokat tartottak: dr. Biatsy József, Fehér Lajos, Fehér Géza, dr. Cserefalvy Farkas Kálmán, Lányi Lajos és dr. Sebestyén Béla. Tárgyukat a történelem, lélektan, fizika, nemzetgazdaságtan és társadalom-tudományok egyes közérdekű kérdéseiből vették.

A munkásgimnázium az 1913–14. tanévben is működött heti 6 órában november közepétől március közepéig. Ekkor is egy kezdő és egy haladó tanfolyamot indítottak. A Munkásgimnázium mellett tanáraink ebben a tanévben is tartottak szabadlyceumi előadásokat, de már mezőtúri szervezésben. 1913. okt. 20-án ugyanis megalakult a „Szabad Lyceum Tudomány és Ismeretterjesztő Társaság” mezőtúri osztálya. Elnöke ugyancsak Borsos Károly gimn. igazgató lett. (Mezőtúr és Vidéke, 1913. okt. 26-i száma.) December, január és február hónapokban 9 szabadlyceumi előadást tartottak a gimnázium dísztermében.

A kitört világháború vetett véget a tanárkar szép kezdeményezésének. Az 1914–15. tanévben a Munkásgimnázium már nem működött. Borsos Károly igazgató így ír

erről az 1914–15. évi Értesítő IX. oldalán: „A szokásos társadalmi munkát ez évben nem végezhettem tanárkarunk. A közönség egész figyelmét, minden érdeklődését nagyon természetesen a háborús viszonyok kötötték le. Ehhez alkalmazkodtunk mi is.” De ekkor már a tanárkar is csonka volt, hiszen a tanév elején 8, később pedig 6 tanár teljesített katonai szolgálatot, egy pedig már ebben az évben hősi halált halt.

A tanároknak a mezőtúri nép oktatása és felvilágosítása terén kifejtett tevékenysége a nép körében nagy tiszteletet és megbecsülést váltott ki. A legjellemzőbb erre az az eset, mikor nyilvánosan is kiálltak Lányi Lajos tanár mellett Beregszászi Imre presbíterrel szemben. Lányi Lajos ugyanis újságcikkben támadta a presbíteriumnak a *szabadkőművességet* elítélő határozatát. Beregszászi Imre válaszában kegyetlenül támadja Lányi Lajost személyében is, s olyan egyénnek tünteti fel, aki a nép „se testének, se lelkének” nem kell. Erre több aláírással levelet küldtek a „Mezőtúr és Vidéke” szerkesztőségének közlés végett. Ebben többek között ez áll: „... Ugyan édes Beregszászi Imre presbíter uram, ki vagy mi az a jó becsületes túri nép, hogy annak a nevében ilyen pöffeszkedő módon mer nyilatkozni egy olyan egyénről, aki Mezőtúron a kulturát legalább is annyival vitte előbbre, mint amennyire ön és hasongondolkozású társai hátra szeretnék tolni?! ... Mert ez a jó, becsületes túri nép kívánja a tudást és szívből jövő szeretettel és lelkesedéssel viseltetik az oly egyén iránt, ki tudásának dús kincsét szórja közötte...” „... Abban az egyben azonban igaza van Beregszászi Imre presbíter úrnak, hogy – „Ez a jó, becsületes nép ösztönszerűleg megérzi, hogy ki az ő embere stb.” – Igen, és a mi emberünk semmi esetre sem lehet Beregszászi presbíter úr az ő vaskalapos konzervatívizmussal...” „Ennyivel tartozunk saját magunknak, az érdemeiben mélyen sértett Lányi tanár úrnak...” Aláírássok: „Szűcs Imre, Dávid János, Csipes Sándor, Arany József, Szűcs Balázs, Hegedűs Lajos. Lévaj Lajos.”

Csak egy kicsiny fejezetével foglalkoztam annak az áldásos munkának, melyet akkor nehezebb körülmények ellenére is bátran vállalt és becsülettel végzett gimnáziumunk tanárkara, – s amit most, a későbbi utódok, a felnőttoktatás államilag szervezett kereteiben, sokkal kedvezőbb körülmények között szintén végeznek.

Varga Lajos

TANYÁZÓ EMBEREK

A falusi és tanyai lakosság legnagyobb rétege az egyszerű emberek társasága volt, kiknek a pihenő időtöltése – nagyon régi időkre visszanyúlóan – a tanyázás. Az emberi kapcsolatoknak, mint „társas lények” kialakulásának sok tényezője van, azonban anynyi közvetlen társas viszonyt semmilyen kapcsolat nem hozott össze, mint a tanyázás. A földeken és az állatok mellett dolgozó embernek nem sok ideje jutott – a családján kívül – más emberekkel való érintkezésre. Ezt a kevés időt tanyázással töltötte el, mely nemcsak abból állott, hogy a kemence mellett összeültek, ugyanis annak számtalan formája volt. Tanyázás volt már az is, ha a föld végén az ekén, vagy az árokparton ülve két-három szántó-vető ember beszélgetett. Az emberi természet sokfélesége szerint más és más élményt nyújtott a tanyázás. Annyi biztos, hogy elsősorban a felnőttek összejövetele volt, mely szerint a tanyázások alkalmával sok egymást támogató, hasznos, örökérvényű gyakorlat nyert értelmet. Nem maradt volna meg az itt élő emberek emlékezetében annyi helyi ismeret, történet, gyakorlati tudás, jó tanács, tapasztalatokból szerzett magyarázat, ha azokat a tanyázásokon időről-időre tovább nem adták volna.

A tanyázás témát adott és ad ma is a hétköznapot élő, névtelen emberek sorsáról, szokásairól, fejlődéséről és mind arról, ami egyszerűségében is maradandó... A régi időkben a falusi, tanyai ember minden társasági érintkező szokást a tanyázók között tanult meg. Az a fiatalság, melynek egyetlen szórakozása csak a tanyázni járás volt, szinte észrevétlenül belenőtt a táncolás lendületében, illő viselkedésben, társas játékokban, nótázásban, citerálásban, vetélkedésben, mesélésben. Nem is szólva a fonóról, fosztókáról, kötésről, himzésről, csigacsinálásról, tengerihántásról, a sokféle házi ünnepélyekről, mind-mind a tanyázás alapján vált népszokássá.

A tanyázás az emberi kapcsolatok legközvetlenebb népszokása. Szomszédok, rokonok, barátok, ismerősök esténként összeültek és beszélgettek. Alapjában ez jelentette a tanyázást. Azonban a tanyázók nem mindig „összedugott kézzel” ültek, hanem ülve és beszélgetve könnyebb munkával töltötték az időt: tengerit morzsoltak, babot fejtettek, borsót, vagy más szemest válogattak, tollat fosztottak, krumplit válogattak, stb. és nem utolsó sorban a kukoricafosztást a maga idejében, amit a kevi emberek mindig *tengeribántás-nak* mondtak. Ezekben a tanyázók minden tagja részt vett, de a lányok asszonyok különmunkája volt itt a fonás, kötés, varrás, himzés, foldozás, csigacsinálás, gombolyítás, stb. Így folyt a beszélgetés, vitázás, közben jártak a kezek. Az élénk beszélgetésben alig vették észre, hogy a munkájuk is halad. Voltak olyan fajta házimunkák, amit csak a tanyázók házigazdája végzett és e-közben tartotta szóval a tanyázókat. Ilyen volt: a kaskötés, kosárfonás, seprükötés, síjvarrás, faragás, kötélfonás, dohányvágás, káposztagyavalulás, apró szerszámjavítás.

Miről beszéltek a tanyázók?... Mindenről, ami velük és körülöttük történt. A gyerekekkel, földdel, jószágokkal küszködő embereknek sok volt a mondanivalójuk.

Sokszor jelentéktelenségig menően elmesélték a dolgaikat, bajaikat. Az idősek a múlt-ról, sérelmeikről, fájdalmaikról, elhagyatottságukról, kisémmizettségükről panaszkodtak. (Mire jutottam!...) A cselédsorsúak szidták a gazdájukat, a parasztok és más magántulajdonnal rendelkezők pedig szidták az adóhivatalt, végrehajtót, meg a kormányt a sok adó miatt. Legtöbbet a soronlévő munka, vagyis az évszak adott legtöbb témát a beszélgetéshez. Pld. a szántás-vetés problémáját nem annyiból állott elmondani, hogy máma ezt csinálta. Milyen volt a föld?... lágy volt... kemény volt... tavaly milyen volt..., melyik sarka nehéz munkájú, hol miért nem veszi be jól a magot, merről fúj a szél, hogy pirult a teteje, hogy ment az iga, melyik a lustább, milyen baj volt az ekével, vagy a boronával, miben volt ügyetlen a fia, vagy cselédje, mit jósol a naplementétől, milyen idő várható. Mindezek nyomán vita kerekedik, ki-ki a saját körülményeit felhozva, aprólékos részletekig. Egy-egy igásállatról, kutyáról, jó tehénről, hízekony díznóról, egérkárrol, stb. Ugyanis sok szó esik egy jó vasvilláról, szekérről, ostorról, lóvakaróról és sok más bevált szerszámról. Mindenki a sajátját tartja legjobbnak. Senkivel el nem cserélné.

A tanyázó emberek sokat beszéltek az időjárásról, háborúról, politikáról, gyerekeik neveléséről, jövőjéről, árakról, vásárokról, piacokról, adóról, termésről, a „megélhetésről” formáiról, a „régí jó idők”-ről. Minden jobbnak tűnt, ami régen volt. Mindezeket túl a katonaviselt emberek tudtak legtöbbit beszélni. A földeken, tanyákon élő emberek világlátottsága csak a katonaság, vagy háború volt. Egyformán sok élményről tudott beszélni az, aki a világháborút végig járta, vagy az, aki a régi monarchia nagy területén – esetleg több helyen is – katonáskodott. Ezeket az élményeket mindig szívesen hallgatták a tanyázók még akkor is, ha azt már többször is elismélték. Nem minden háborút járt ember tudta ezt talpraesetten elmondani. Csak a jó mesélőt kérlelték, hogy mondja már el, ami itt, vagy ott vele történt.

Majdnem mindenütt került, de a nagyobb tanyázó helyeken mindig volt egy-két *mindentudó*, vagy *olvasott ember*, aki a régi időkől maradt élményeket, szokásokat, történeteket, küzdelmeket kellemesen és egyszerű érthetőséggel tudott elmondani. Akár a saját életéből, akár a másokéból, vagy éppen az olvasottságából merítette azt. A politikáról is szerettek a tanyázók hallani, de azt is csak az ilyen *mindentudó* emberek tudták értelmesen magyarázni. Egymás között úgy emlegették, hogy mit mond a *nimet*, az angol, vagy az orosz. Mindig németet értettek az osztrákok alatt is. A régi választások és újsághírekből ítélkezve a magyar politikát „*úri buncutság*”-nak emlegették, de tisztelettel emlékeztek, ha Kossuth Lajos nagyságáról beszélgettek. A tanyázni járó emberek legnagyobb része nem olvasott sem újságot, sem könyvet. Bár a századfordulón már több volt az olvasni tudó ember, mint az analfabéta, de a rendszeres olvasást nagyon kevesen gyakorolták.

Azonban sok tanyázó helyen a jó olvasó emberek hangosan olvasását érdeklődve hallgatták. Különösen az idősebb tanyázók szerették rendszeresen hallgatni. A tanyázók azonban nemcsak újságból olvastak egymásnak fel, hanem kalendáriumot, olcsóbb regényt, históriát, népballadát, mesét – hol mi akadt – helyel-helyel a régi időkben még bibliaolvasást is hallgattak.

A tanyázók kedvelt beszélgetése volt a helyben, jelenben történt események elbeszélése is. Erre is mindig volt, aki legjobban tudta és azzal mondatták el. Tulajdonképpen a tanyázókön keresztül jutottak tovább az ilyen hírek: ki mulatta el a hízóját, kinek *esett meg* a lánya, kinél árvereztek, stb. Verekedés egyik tanyaudvaron az örökségért, N. N.-t ott hagyta az asszony, valakit megfogtatta a szénapadláson. Ilyenek és sok más helyi esemény foglalkoztatta a tanyázókat. Írjúgkedés, sajnálkozás, kárörvendés a dolgok természete szerint... Különösen az asszonyok szerettek ezekről beszélni. A tanyázó asszonyok pletykáltak, vagy a gyerekekről, ruházatról, vagy a házi-

munkáról beszélgettek. A legények a lányokról, a lányok pedig a legényekről susogtak, tere-feréltek.

Tanyázásnak számított a tengerihántás is – bár ez munka segítség is – de mint ülmunkát legtöbbször ugyanazok segítették, akik máskor is oda tanyázni jártak. Ezek mindig hosszú tanyázó estek voltak. Bealkonyulástól éjfélig, éjfél utánig nyúltak. Körül ülték a nagyhalom fosztatlan tengerit és gyors kézjárással – fosztófácskák segítségével, vagy egyszerűen újjhegygel – hasították lefelé a tengerihajat. Hányták csomóra a fejtetlen csöveket külön, a házigazda kívánságának megfelelően. Éjfélre már olyan halom tengerihaj nőtt mindenki előtt, hogy a hántók nem látszottak megette. A hajas tengeri pedig elfogyott, mint az olvadó hó, attól függően, hogy mennyien csinálták.

A tengerihántáson nem hiányozhatott a beszéd, mese, nóta, vicc, történet, találós kérdés, anekdotta, stb., mert a meleg tengerihaj alatt elébb-utóbb elálmosodtak volna. Mikor kifogytak a napi események beszéléséből, akkor mesélésre szólították – ha volt jelen mesélő is – vagy pedig nótába kezdtek. Erre mindig a lányokat, legényeket biztatták, de nagyon szépen hangzott az idősek régi nótája is. Sorra került minden, ami ébren tartotta a hangulatot, a kézmozgást. A csillagok járásából tudták, mikor kell abahagyni, hogy a hajnal-csillag feljöveteleig jusson egy pár óra aludni... E-fajta tanyázásnak a huszas évek ideje vetett véget, amikor a tengeri száránfosztása elterjedt.

A tanyázó emberek beszélgetésén és kézmozdulatos tevékenységén túl más időtöltése is volt: kártyázás, vetélkedés, citerálás, nótázás, ritkábban tánc is. A tanyázás népszokása nem egy volt a házi, tanyai bálokkal (*cubarelé*), dísznótorokkal, keresztelőkkel, névnapokkal, rokonok látogatásával, vasárnap és más ünnepnapok vendéglátásával. A tanyázásnak nem volt ünnepélyes formája. Tavasszal, nyáron, kora ősszel – a tengerihántást kivéve – csak rövidebb időkre és ritkábban ültek össze a tanyázók. Ezek a időtöltések pihenéssel, és egy-egy kis beszélgetéssel teltek el. Azonban a hosszú téli estéken kifogytak a beszédből és ha már nem volt a fent említett, apró-cseprő kézimunka sem, akkor kártyázásra került a sor. Pénzre kártyázás a tanyázóknál ritka volt. A tanyai, falusi emberek mindig a magyar kártyával játszottak: *durákot*, *tromfost*, *zírost* és még egyéb időtöltő kártyajátékokat. Ezt tudta mindenki. Öregék, felnőttek, gyerekek egyaránt jó kedvvel üzték. Hazárd játékokat leginkább a legények játszottak (*hatvanbátos*, *huszonegyes*, *alsós*), akik erre gyakran nem a lakásban, hanem az istállóban, a jószág faránál ültek össze.

A tanyázó legényeknek kedvelt szórakozása volt a *székemelgetés*. Nehéz karszékek félkézzel való kinyújtása a szék karjánál fogva. A másik egy üres vékát a fülénél fogva félkarral kinyújtani, vagy egy tele véka búza félkézzel való felemelése. Kisebbség nagyobb zsák búzák földről a vállra felvétele. Amelyik legény egy köből búzát *felvett*, annak nagy volt a híre és a tekintélye. Inkább a testi erővel való vetélkedés volt a jellemző. Szellemi vetélkedés nem volt a tanyázóknál. Elvétele a citerázásnál, vagy kártyánál.

A régi paraszt házaknál, tanyákon majdnem mindenütt volt citera (tambura). A tanyázók nagyobb része tudott rajta játszani, de igazi jó citerás kevesebb volt. Hege-dű, harmónika, pásztor furulya, pikula csak szórványosan volt, de ezeket a tanyázó helyekre messzebb is elvitték, mert aki jól tudott rajta, azt szívesen hallgatták. A citerán általában a csárdás dalokat tudták a tanyaiak. Nemcsak azért, mert a citerán ez hangzik legjobban, hanem ezt kedvelte a tanyázók társasága. Azonban *elverték* a citerán a szép magyar nótákat is. Ezt gyakran dalolva kísérték. A csárdásnál pedig táncra kerekedtek a fiatalok. Így fordult elő a tanyázásokon a tánc is. Ha egyéb táncot is tudtak a fiatalok, a citera szó mellett mindig a csárdást táncolták. Ez keltett igazi szép hangulatot a régi földes szobákban. Italozás nem volt a nagykun vidékek tanyázóinál. Az csak a bortermő vidékek népénél lehetett szokásban. Nótáikban leg-

inkább a betyár históriákból jövő nótákat és a természetet, szegénységet, árvaságot, lovon járó bús, elhagyott szerelmes dalokat kedvelték.

A tanyázóknál megfordultak a kártyavető cigányasszonyok, javasasszonyok, asztaltáncoltatók, tenyérjósok sőt köztük is előfordultak olyanok, akik értettek a babonához. Meg is hallgatták ezeket, de legtöbbször nem hittek benne. Csak a természet jelenségeiből, meg a saját élettapasztalatukból jelezték bizakodóan, hogy mi várható. Így szerette mindegyik elmagyarázni, hogy mi következett ekkor, vagy akkor a béka nyálas ósz után, vagy milyen tavaszt hozott a rendkívüli hideg tél, vagy mit jelent a sok akácvirág, vagy a száraz, hideg tavasz. A közelebbi időváltozásokat pedig több jelenségből magyarázták: az idős ember mindig hivatkozott valamilyen időváltásra, ha kiújult a reumája. Az öreg asszonyok pedig az álmaikból mindig valami rossz-ra következtek. Piros hajnalból, veres naplementéből, legyek csipéséből, hangyák járásából, esteli, reggeli szívérványból, békák kuruttyolásából, vadlibák járásából, forgószélből, szorult melegből, stb., egész esteken el vitatkoztak bizonyítgatva azt, hogy ezek mit jelentenek.

A tanyázás nyáron falun a kapu előtt, az árokparton, vagy kisszéken, kevés helyen arra rendeltetett *lócán* ülve történt. Vagy pedig bent a ház előtt, az eresz alatt, gangon, verandán, ahol ilyen is volt. Tanyákon a fal tövében, küszöbön ülve, vagy kisszéken, vagy a tanya gyepjén üldögélve. A cselédek, napszámosok az istálló előtt a fal tövében, vagy szintén a gyepen tanyáztak nyáron. Télen bent a kemence mellett, vagy az istállóban tanyáztak. Istállóban a *vackon*, strajfán, körömrugón, vagy jászol fáján ültek beszélgetve. Kártyázás pedig a *vackon*, vagy a *placcon*. Bent a házban az öregek a kemence *patkán* ültek, a gyerekek a *sut*-ba, meg a heverő ágyon hancúroztak. Az egyéb felnőttek a kanapén, karszéken, kisszéken ültek. A tanyázásnak nem volt ünnepélyes képe. Nem öltöztek ünneplőbe – még jobb ruhába sem – a tanyázni menők és nem volt a várásukhoz semmi készüllet. Aggyonisten, vagy aggyonisten jóestét köszöntek és helyet kínáltak őket, ahol éppen volt. Mikor a háziasszony a lámpát meggyújtotta – szokás szerint *jó estét* kívánt – jelenlévőknek. A régi olaj- és zsírmécsek nevezéséből megszokva a petroleum lámpákat is még sokáig *mécs*-nek mondták. Ahol az ablak már világitott a sötétben, megjegyezték a tanyázni menők: ott már *világ* van. Ha a háziak vacsoráztak, akkor a háziasszony úgy szólt a vendégekhez, hogy: *tes-sék jönni hozzánk!* Azonban ezt nem volt illő elfogadni, csak megköszönni. Az előfordult, hogy a tanyázókat kaláccsal, gyümölcscsel, vagy főttengerivel, vagy pattogatott tengerivel kínálták. Az utóbbit néha egész este elpogtatták beszélgetés közben, de a felsoroltak kínálgatása nem volt rendszeres. Egyik helyen többször volt, mint a másikon. A tanyázás időtartama általában téli esteken, 2–3 órahosszáig tartott.

A dohányzás sem hiányzott a tanyázó emberek időtöltéséből. Nemcsak a kézzel csavart cigaretta és a pipadohány füstölése, szívása volt ebben az élvezet, hanem a dohányzacskóval kínálgatták egymást és hosszan elvitatkoztak azon, hogy kié a jobb, vagy milyen pipából jobb. Többször a cigaretta mellett kardoskodtak, mások a pipa mellett. A régi világban sokan szítták a pipálás maradványát, a *bagót*. A bagózás azonban még a pipázás idejében, fokozatosan elmaradt. Háborús időkben, amikor dohány hiányában különféle leveleket szíttak a pipában, azon is el vitáztak, hogy melyik a jobb: a fekete-nadály, vagy a krumplicelevél...

A régi mesterek, kisiparosok általában nem jártak tanyázni, mert azok mindig a munkájukon ülve, vagy állva dolgoztak, de szerették a hozzájuk járó, tanyázó embe-

reket, akikkel munkájuk közben is szívesen elbeszélgettek. Csizmadiáknál, szabóknál, bognároknál, stb. – különösen téli időben – mindig kerültek tanyázók. Még több a borbélyoknál, ahol állandó ma is a várakozó tanyázó.

Ma már a szocialista munka tanyázás nélkül is közelebb hozta az embereket egymáshoz, azonban a tanyázás nem múlt el. Igaz, fogynak a hagyományos formái, de tanyázik az is, aki a televíziót nézi, vagy rádiót hallgat, amitől megnő a tájékozottsága és hozzá formálja a tanyázásnak mondható családi, rokoni, baráti összejövetelek változó viszonyaihoz. Tehát ma is megvannak a tanyázás figurái, kiknek most már mások ugyan a problémái, azonban a helyi történetek hordozói és átadói maradnak továbbra is.

Hagymásy Sándor

Felszabadító harcok Észtországbán a Nagy Honvédő Háború idején

1. *A háború helyzete a szovjet-német arcvonalakon Észtország felszabadításának megkezdésekor.* 1941. június 22-én a Szovjetuniót viszonylag váratlanul nagyon erős német hadsereg támadta meg. A váratlan támadás okozta zűrzavaros helyzetben csak a visszavonulás lehetett az egyetlen helyes magatartás a támadással szemben. A visszavonulás az első napok zavara és a németek gyors előrenyomulása ellenére azonban korántsem volt olyan katasztrófális, mint a Nyugat-Európai hadszíntéren. A szovjet-német megneemtámadási szerződés megkötése – annak ellenére, hogy a támadást megakadályozni nem tudta – a Szovjetunióknak egy másfél éves felkészülési lehetőséget biztosított. A kutatás jelenlegi állása szerint ugyan ezt a haladéknak a szovjet állam és hadvezetés nem használta ki maximálisan, azonban így is jelentős, a háború további menetét hatékonyan befolyásoló intézkedések születtek.

1941. elejétől kezdve pl. jelentős változásokat hajtottak végre a hadseregen belül. Egy millió embert mozgósítottak, az európai területen állomásozó csapatokat közvetlenül a határok közelében helyezték el, a tiszti iskolásokat aktív szolgálatra vezényelték, elrendelték 5 hadosztály átvetését Keletről a Nyugati országrészekbe. A katonai intézkedésekkel párhuzamosan diplomáciai lépéseket is tettek. Kapcsolatokat kerestek Jugoszláviával és reaktívtávták a szovjet diplomácia legerősebb egységét, Litvinovot.

Ezek az intézkedések azt eredményezték, hogy a szovjet hadsereg egységei közvetlenül a támadást követő időszakban már jelentékeny ellenállást tudtak tanúsítani. Ez az ellenállás ugyan nem volt egységes és megszervezett, de ahhoz mindenesetre elegendő volt, hogy akadályozza a német csapatok előrenyomulását. F. Halder vezérkari főnök 1941-ben azt írja, hogy a bekerített szovjet csapatok Bresztnél rendkívül erősen ellenálltak. Ugyanitt azt is megjegyzi, – mintegy a Kelet- és Nyugat-európai hadszíntér állapotának jellemzéséül, hogy „ezek nem franciák” – (s itt a francia hadsereg azonnali és lényegesen ellenállás nélküli kapitulációjára gondol.) Így az alaptervek – azaz a Szovjetunió lerobanásának villámbáborús módszere – már ekkor, tehát még a német sikerek időszakában megbuktak. Sőt Szmolenszk alatt és Kijev irányában rögtön a támadás elején jelentős ellenlökések vannak, amelyekért Churchill már 1941. nyarán levélben gratulál Sztalinnak.

Kezdetben a németek azért tudtak sikereket elérni, mert ők voltak a kezdeményezők. Mivel a szovjet csapatok nem ismerték a német támadások irányát, az 1942-ben harcoló 6 milliónyi szovjet katonaságot kénytelenek voltak az egész front vonalán szétosztani, s így egyetlen német támadással szemben sem tudtak kellő ellenerőket felvonultatni. Ezzel szemben a németek kezdeményeztek, s a kezdeményezéshez ugyan csak 1942-ben 5 millió katona állt rendelkezésükre, úgy, hogy ha szükségesnek mutatkozott, akár a teljes létszámot bevethették egyetlen támadáshoz.

A szovjet csapatok szívós ellenállása és a nem várt ellentámadások lelassították az előrenyomulást, s az erők kiegyenlítődtek. Azzal pedig, hogy a frontok stabilizálódtak, a szovjet hadsereg is abba a helyzetbe került, amiben a háború megindulásakor a németek, azaz ők is tudtak az ellenfél ellen azok által nem ismert irányban támadásokat kezdeményezni. Ez a Szovjetunió számára kedvező helyzet az egyre gyakoribb és egyre jelentősebb szovjet hadi sikerekben – a moszkvai, sztalingrádi, kurszki csaták győzelmeiben – jutott kifejezésre. A németek esélyeinek romlását viszont az a tény mutatta legjobban, hogy az állandó előrenyomulás helyett állóharcra, sőt az addig megszerzett területek biztosítása érdekében a védekezésre, a védelmi vonalak kiépítésére kellett az újabb támadások helyett a német hadvezetésnek jelentős energiákat fordítani.

Vizsgáljuk meg, hogyan látta el a német hadsereg ezt az új feladatát azaz, *hogyan rendezkedett be védelemre egyrészt a Baltikumon, másrészt pedig azokon a területeken, amelyeken a katonai akciók kimenetele szorosan összefüggött a Baltikum hadműveleteivel.*

A Baltikum a német hadsereg számára a Szovjetunió elleni támadások során kulcsfontosságú hely volt. Észak-kelet felől fedezve Kelet-Poroszországot, előterül szolgált a hadműveletek számára. A Baltikum birtokában blokádnak alhatta a Finn-öblöt és az öbölben állomásozó szovjet hadi flottát. A területen keresztül kapcsolatot tarthatott fenn Finnországgal, amely 1944. szeptemberéig fegyveres harcban állt a Szovjetunióval. És ugyancsak a Baltikumon keresztül volt összeköttetésben Svédországgal, amely a német hadiiparnak rendkívül sok fontos nyersanyagot szállított. A Baltikum, mint felvonulási terület is fontos volt a német hadvezetés számára. Hiszen megfelelő csoportosítással bármikor alkalma nyílott arra, hogy, ha a szovjet csapatok Kelet-Poroszország és Lengyelország irányában támadásba lendülnek, azokat a német egységek oldalba támadják.

De fontos volt a Baltikum ellátás szempontjából is. Észtországban pl. a megszállók felhasználták a gyárakat, az ott található, tüzelésre alkalmas olajpala-feldolgozására. A németek a balti köztársaságokból sok mezőgazdasági terméket is elszállítottak.

1944. nyaratól, amikor megindul Észtország felszabadításáért a harc, a németek, noha a front más szakaszain csapataikat egészen hátra szorították (szeptemberben már a Kárpátok vonalán túl vannak a szovjet csapatok!), itt rendkívül makacsul védekeznek. Amikor a belorusz és ukrán fronton már nem tudták feltartóztatni az ellenük irányuló támadásokat, Észtországban minden apró szigetért kénytelenek keményen megverekedni, mert a szárazföld felől és a tengereken elvágott utánpótlási vonalaik közül ez az egy, a Baltikum és a Skandináv országokkal összekötő tengeri vonal maradt még számukra egyedül. Ezért rendezkedtek be itt katonailag rögtön a megszállástól kezdve rendkívüli gondossággal. A Baltikumon a német hadvezetés mélyen lépcsőzött védelmi vonalat épített ki. Az első védelmi terepszakaszt Narva-Pszkov-Irdica-Polock vonalán rendezték be. Ezt a „Keleti Fal északi Részének” nevezték. Ettől a vonaltól 40–50 km-re húzódott a hátsó védelmi terepszakasz, s közöttük még három közbeeső védelmi vonalat iktattak be.

Belorussziában, ami hadászati lag a Baltikummal összefüggő fontos harci terület volt, a védelem két övből állt. Az első védőövet különös gondnal építették. Két-három állásra tagozódott, s ezek mindegyikében két-három árokkal összekötött, egymással összefüggő lövészárkok volt. Az első védőöv mélysége 3–7 km között váltakozott. A második felállítását kevésbé gondosan végezték. Ezt a terepviszonyoktól és az első védőöv mélységétől függően építették ki. Ugyancsak két három lövészárokra tagozódott. A legjelentősebb erősítési munkálatokat a belorussziai védelem szárnyain végezték. Ott, ahol a terep erdős-mocsaras volt, a védelmet nem összefüggően épí-

tették ki, hanem csak egyes támadhatóbb pontokon, szakaszokon. A németek teljesen felszerelt és műszakilag berendezett belorussziai védelme elérte a 250–270 km-es mélységet, s bár építése nem fejeződött be teljesen, rendkívül nagy erősséget jelentett. Az egymás mögött húzódó erődítmény vonalak nagyszerűen kihasználták és követték a természetes terepviszonyokat (mocsarat, erdőt, folyókat, tavakat is belekombináltak a védelmi vonalakba az építéskor!), s ezzel is fokozták a vonalrendszer erősségét.

Ahhoz, hogy a szovjet hadsereg a jól felszerelt német csapatok ellenében sikereket érjen el és ezt a nagy erősséget jelentő védelmi rendszert áttörje, minden erőfeszítést meg kellett tenni. A szovjet történetírás a moszkvai csatát tekinti a németek elleni háború menetében azon fordulatnak, amelytől a szovjet hadisíksereg bekövetkezése után ez a fenti koncepció tudatosan is alkalmazásra került. Ekkor válik u. i. világossá, hogy a verhetetlennek tudott német hadsereg több ponton is sebezhető, s csak gondos elemzés és az erők összpontosítása szükséges ahhoz, hogy ellenükben mind több és több győztes csatát vívjanak. Ezért nagy körültekintéssel kidolgoztak egy koncepciót, az u. n. „aktív védelmi stratégiát”, amely a moszkvai csata utáni időszak teendőit vázolja és előkészíti a nagy ellentámadást, a sztálingrádi csatát.

E koncepció realizálása óriási erőfeszítéseket igényelt. Ezért a hátszországban mindent a haditermelésre állítanak át. Ez azt eredményezi, hogy *megváltoznak a német és szovjet hadviselő felek egymáshoz viszonyított erői*. Azt a fölényt, amivel emberanyagban (az emberfélényt a háború kezdetén tanúsított gyors támadás eredményezte, valamint az, hogy a szovjet csapatok nem ismerték a támadás irányát), hadianyagban, hadi technikában a háború elején a németek rendelkeztek, 1943-ban a Szovjetunió nemcsak behozta, hanem a német hadsereggel szemben több tekintetben határozott fölénybe is került.

Személyi állomány, magasabb egységek, fegyverzet és haditechnikai eszközök	Harcoló frontok flották	A főhadiszállás tartaléka	Összesen
Szárazföldi csapatok (ezer fő)	5 568	419	5 987
Légiő (a távol bombázó légiővel együtt) — (ezer fő)	331	77	408
Hajóhad (ezer fő)	266	—	266
Légi deszant csapatok (ezer fő)	—	75	75
Összesen	6 165	571	6 736
Lövész, gépkocsizó lövész, lovas és ejtőernyős hadosztályok	461	19	480
Önálló dandárok (lövész, gépesített, gépkocsizó lövész tengerészgyalogos)	38	17	55
Megerősített körletek	32	—	32
Harcocsi és gépesített hadtestek	23	12	35
Önálló harcocsidandárok	42	4	46
Tűzér- és aknavető hadosztályok	76	4	80
Önálló tűzér- és aknavető dandárok	69	4	73
Repülő-hadosztályok	124	4	128
Lövegek, aknavetők (sorozatvetők nélkül)	92 650	5040	97 690
Harcocsik és rohamlövegek	5 357	271	5 628
Harci repülőgépek	8 506	312	8 818

Ezzel szemben Németországnak és szövetségeseinek a szovjet fronton 236 hadosztályuk volt, ebből 25 páncélos és 8 gépesített hadosztály, valamint 18 dandár. Ez az egész német hadsereg 63 0/0-át jelentette. Ugyanitt összpontosították a harcocsik

és rohamlövegek 54 0/0-át, a lövegek és aknavetők 71 0/0-át, a repülőgépek 56 0/0-át. A német csapatok teljes létszáma a szovjet fronton 4 millió 906 ezer fő, volt, ezenkívül 54.570 lövegük és aknavetőjük, 5.400 harckocsijuk és rohamlövegük és 3.073 repülőgépük volt. A szovjet fegyveres erők fölénye létszám tekintetében 1,3-szeres, lövegekben és aknavetőkben 1,7-szeres, harckocsikban és rohamlövegekben 1,4-szeres, repülőgépekben 2,7-szeres volt.

Ez a jelentős ember és anyagfölény lehetőséget nyújtott a szovjet hadvezetésnek arra, hogy gondosan megszervezett támadó hadműveletekhez a *közölt átlagot is meghaladó erejű csapatösszevonásokat alkalmazzon.*

Igy például 1944. szeptember 16-án a 7. Észti Divízió a Suur Emajögi folyómenti harcokban az ellenséghez viszonyítva a következő erőkkel vett részt:

		ellentélnél	arány
Zászlóaljok	9	3	3 :1
Aktív harcosok	4590	1800	2,5 :1
Tábori lövegek	210	28	7,5 :1
Aknavető	225	22	10 :3
Kézi-géppuska	372	120	3,1 :1
Tankok	22	—	22 :0

A Szovjetunió fegyveres erői nemcsak mennyiségben, hanem ezidőtájt már minőségileg is felülmúlták a németekét. Fegyverzetük erősebb, korszerűbb volt. A szárazföldi csapatoknál a T-34-es harckocsik, ISZ-2-es nehéz harckocsik, ISZU-122-es és ISZU-152-es rohamlövegek, nagyobb hatóerejű 100 mm-es lövegek, és M-31-12-es típusú sorozatvetők korszerűbbeknek bizonyultak az ellenségénél. Korszerűsítették a légierőt is. Az új JAK-3, LA-7, JAK-9 dd típusú vadászgépek harcászati és technikai tekintetben jobbak voltak az előző típusoknál. A hajóhad új tengeralattjárókat és hadihajókat kapott, a légvédelmi tüzérség pedig rádiólokátor állomásokat.

A háború két és fél éve alatt nagyot fejlődött a szovjet hadművészet is. Rugalmasság és a különböző harceljárásoknak a támadásban és védelemben való ügyes kombinálása jellemezte.

A fasiszta támadások kezdeti sikerei idején a vártnál jóval nagyobb és szívósabb védekező harcai a szovjet haderőnek, majd 1943-ban a szovjet haderő sikeres támadó hadműveletei, valamint az ellenség által megszállt hatalmas területeken kibontakozó partizán akciók jelentős veszteségeket okoztak a németek ember és hadianyagában.

A keleti fronton az emberanyagban elszenvedett veszteségek miatt a német hadvezetés már 1943. végén kénytelen volt csökkenteni a gyalogos divíziók állományát 16.855 főről 12.708 emberre.

De jelentős felhígulás következett be a rendelkezésre álló emberanyagban is. Az Észtszországban harcoló csapatokban a birodalmi németek száma sokkal kisebb lett a szokásosnál. Például a gépesített „Nordland” SS-divízió 24-es gránátos ezredében a birodalmi németek száma csak 30-40 0/0, a romániai németek száma 40-50 0/0, a dánoké 10 0/0 volt. A „Nederland” SS gépesített divízió 48-as gránátos ezredében a birodalmi németek száma 20 0/0, a romániai németek száma 20 0/0, a hollandoké 60 0/0 volt. A németek harci szellemére ez a körülmény annál is inkább károsan hatott, mert az egyes nemzetiségek egymáshoz való viszonya nem volt barátságos. Pl. a szovjet csapatok által foglyul ejtett J. Adolman és I. Vogel katonák elmondták, hogy különösen gyanakodva viszonyultak a német hadseregen belül a romániai németekhez, akiket a többieknél rosszabbul tápláltak, nem adtak nekik szabadságot, a fronton feldeítésre és más veszélyes feladatokra küldték őket. De voltak olyan értesülések is, hogy a katonák nem hittek többé a német fegyverek győzelmében. Larsen, a „Nordland”

SS gépesített divízió katonája elmondta: „Katoná, aki vakon hinne a náci propagandában, többé nincs.” A fasiszta hadsereg harci szellemének romlását bizonyítják az olyan szélsőségesnek számító esetek, amikor német katonáknak a Vöröshadseregbe való átállására került sor.

A német hadsereg villámháborús terveinek kudarca, a Szovjetunió makacs védekezése, 1943-as esztendőben a hátországi erőfejlesztések eredményeképpen megszerzett hadianyag és hadi technika területén történő szovjet előrelépés, mindjobban a Szovjetunió oldalára billentette a mérleget.

A támadások és a hosszú harcok során a szovjet hadsereg nagy katonai tapasztalatokra tett szert, kiismerte a német hadsereg támadásit, harcmodorát, ki tudta dolgozni az ezzel szemben leghatásosabbnak mutakozó harcmodort, sikeresen szervezkedett a kommunisták irányításával a németek által megszállt területeken, s mind több és több sikert ért el a verhetetlennek tartott német csapatokkal szemben. Ugyanakkor a német hadseregben egy ellenkező folyamat indult meg. Sikertelenségek, a legváltozatosabb formájú ellenállás, és szándékaik, terveik állandó keresztezése, a technikai fölény lassú elvesztése, az állomány csökkenése, a harci szellem hanyatlása figyelhető meg. A szovjet hadsereg azonban nemcsak hadianyag és haditechnika tekintetében kerekedett a német hadsereg fölébe, de megszerezte a morális fölényt is. Mindezek együttesen olyan kedvező feltételeket teremtettek a szovjet hadsereg számára, hogy lehetőségük nyílt egy olyan koncentrált hadművelet megindítására, amely nemcsak az ellenség kiűzését, hanem teljes megsemmisítését is lehetővé tette.

2. 1944. elején a német csapatok súlyos vereségeket szenvedtek Leningrád és Novgorod alatt. Ezek az események közvetlenül hatottak a Baltikumon folyó hadműveletekre is.

„A leningrádi győzelem – mondta Kalinyin – olyan katonai győzelem, amely nemcsak Leningrád, hanem a szovjet népek német behatolók elleni egész harca szempontjából jelentős.” Az északi fal nevű, hatalmas, mélyen tagolt és lépcsőzött védelem a szovjet haderők támadása alatt összeomlott. A Vörös Hadsereg a nehéz természeti viszonyok és kedvezőtlen, téli időjárás ellenére az ellenséget 220–280 km-re Leningrád alól a Baltikumra, a finn csapatokat pedig a Karél földszorostól a finn-szovjet határig vetette vissza. Felszabadította majdnem az egész leningrádi területet a kalinyini terület egy részét. Szétverték a német 18-as számú hadsereget, több más városal együtt felszabadították Kingissepp várost és *február 2–3-án eljutottak Észtország határáig.*

1944. február 2-től kezdődtek meg a harcok Észtország területének felszabadításáért. Ekkor jutottak ki a Leningrádi Front csapatai a Narva folyó vonaláig. A felszabadító harcok 1944. november 24-ig majdnem tíz hónapon át tartottak. Az ország területének felszabadítása négy front támadó akcióinak eredményeként valósult meg.

1. *A Leningrádi Front narvai támadó akciói* (1944. VI. 24–VIII. 10.)
2. *A 3. Balti Front tartui támadó akciói* (1944. VIII. 10.–IX. 6.)
3. *A Leningrádi Front és a Balti Front közös támadó akciói* (1944. IX. 16.–IX. 26.)
4. *A Leningrádi Front és a Balti Front együttes deszant akciója a Nyugat-Észtrországi szigetvilág felszabadításáért (Monsundi operáció)* 1944. IX. 27.–XI. 24.)

Az Észtország felszabadításáért folyó harcokban 1944-ben általában négy hadsereg vett részt. A narvai és tallinni akciókban a 2. csapásmérő hadsereg és a 8. hadsereg, a tartui akcióban az 1. csapásmérő hadsereg és a 67. hadsereg, valamint a Valga-Pszkov déli vasútvonalnál az 54-es hadsereg jobbszárnyának katonai alakulatai; a moonsundi hadműveletekben a Leningrádi Front és a Balti Flotta alakulatain kívül a 8. hadsereg.

A szárazföldi csapatok támadását segítette a Balti Flotta, s a szárazföldi és tengeri erőkkal együtt dolgozott a légiéri is. A 8. Észt Lövész Hadtest a Leningrádi

Front kötelékében vett részt hazája felszabadításáért a küzdelemben, közelebbről a narvai, tallinni és moonsundi akciókban.

A Leningrádi Front 2. csapásmérő hadserege Narva irányában támadva érte el a Narva folyót. Február 2-án, 3-án több helyen támadást intézett a folyó mentén húzódo német vonal ellen. Ezzel párhuzamosan hídfő állást épített ki a folyó nyugati partján. A németeknek csak egy kisebb hídfőállást sikerült megtartaniok a folyó keleti partján, Ivangorod mellett.

Bár mindkét fél több támadást vezetett helyzete javítására, s több mint fél éven át folytak a harcok, – a front itt hosszú időre stabilizálódott. Az említett fél éven át tartó harcok kiemelkedőbb eseményei a következők voltak:

1944. február 14-én a Leningrádi Front parancsnoksága a Balti Flottával együttműködve a tengeri deszant segítségével be akarta keríteni Narvát. E nap hajnalán a Finn öbölben a front nyugati vonalától 7 km-re Merikulében a Flottának egy kisebb létszámú deszantja partra szállt azzal a feladattal, hogy vágja át a Tallinn–Narva közötti vasúti és közúti vonalat, foglalja el Auvere állomását, és egyesüljön itt az Auvere térségéből támadó szárazföldi csapatokkal, s ilyenmódon alkosson gyűrűt Narva körül. A deszant sikeresen partra szállt, de kellő tengeri tüzérségi támogatás hiányában a kitűzött célt nem tudta megvalósítani, s másfelől a szárazföldi csapatok támadása is csak a hó végére ért el valamelyes sikert.

1944. március 18–20-án ezekkel szemben komoly eredmény volt a 2. csapásmérő hadsereg 256-os lövész-divíziójának támadása, illetőleg a támadás tovább fejlesztése Auvere–Mundinurg állomások vonalán, aminek a Tallinn–Narva vasúti összeköttetés megszakítása volt az eredmény.

Ez az akció érzékeny hátrányt jelentett a németeknek. Ezért 1944. március 26-án tizenkét teljes divízió bevetésével egy héten keresztül támadtak a vasúti összeköttetés helyreállítása érdekében. Behatoltak a szovjet hadsereg állásai közé, ahol azonban a csapatokat bekerítették és megsemmisítették.

1944. április 12-én újabb csapatokat vont össze a német hadvezetőség Auvere hídfőállásnál. A támadást április 19-én „Narva akció” néven Hitler születésnapjának tiszteletére rendelték el nagy erők bevetésével. Egyetlen napon, április 19-én az ellenség tizenhét támadását verte vissza a szovjet hadsereg, s a támadások megújuló erővel április 23-ig tartottak. A hatalmas veszteségek ellenére minimális területi sikereket ért el az ellenség Auvere–Vanamöise állomások közt. A Leningrádi Front parancsnoksága ekkor a védelem megerősítését határozta el. Ennek keretében április 23-án ide irányították a 8. Észti Lövészhadtestet, hogy megerősítse a Varevo–Porecsija falvak védelmi vonalát. E munkán egyéb feladatok mellett az észti csapatok két és fél hónapig dolgoztak. Teljes terjedelmében több mint 110 km lövészárók épült megerősített falakkal, majdnem 30 km hosszú telefon vezeték több mint 6.000 lövészgödör, valamint védelmi állások mindenféle fegyvernem számára.

Mivel a narvai frontszakaszon egyelőre nem nyílt kedvező lehetőség a támadásra, a Leningrádi Front csapatai a Karél földszoroson kezdtek erősebb ütemű harcokat. Június 10-én nagy tüzérségi és légi tűz után indultak a Vörös Hadsereg csapatai támadásra, s eredményként június 20-ra majdnem teljesen felszabadult a Karél földszoros és Viborg városa. Majd a Karél Front csapatai június 29-én felszabadították Petrozavodszkot, a Karél SzSzk fővárosát, és a németeket egyesült erővel visszaszorították Finnországba.

A Balti Front védelmi munkálatai és harcai, a Karél-földszoroson elért sikerekkel párhuzamosan 1944. kora tavaszától a szovjet–német front középső részén a Vörös Hadsereg csapatai nagy támadásnak lehetőségeit teremtették meg. A támadás, amelyre a szovjet csapatok készültek, a német központi katonai egységek szétverését és Belorusszia felszabadítását tűzte ki célul. Az 1943. évi téli hadjárat befejezése után az

arcvonal Belorussziában kiszögellést alkotott, amelynek csúcsa kelet felé messze elnyúlt. E kiszögellés mindkét fél számára nagyjelentőségű volt. Az ellenség Belorussziára támaszkodva fedezte Kelet-Poroszországot és Lengyelország kapuit, biztosította a Baltikumban tevékenykedő Észak hadseregcsoport helyzetét, észak felől fenyegette az 1. Ukrán Front csapatait, – s akadályozta azok nyugati irányú előrenyomulását. Belorusszia felszabadítása viszont a szovjet csapatok számára megnyitotta a Lengyelországba és Németországba vezető legrövidebb utat, és veszélyeztette az ellenség Észak, és Észak-Ukrajna hadseregcsoportjait, valamint a hadászati jelentősége miatt fontos, több védelmi terepszakaszából álló, lépcsőzött védelmi vonalát, ahol több mint egy millió katonát vont össze.

A szovjet csapatok előkészületei olyan titokban folytak, hogy a németek felderítői nem szereztek róla tudomást. A támadást a szovjet csapatok Belorussziában 1944. június 23-án indították meg. Széles frontszakaszon támadtak a Nyugat-Dvinától a Pripjatyjig, széttörve az ellenség védelmét, a fronton mintegy 500 km kiterjedésben. Már a támadás első 6 napjában 120–150 km-t nyomultak előre. Július 3-án felszabadították Minszket, bekerítették a „Központ” hadsereg fő erőinek csapatait. Minszk–Bobrujszk–Vityebszk körzetében bekerítették és likvidáltak 30 ellenséges divíziót. Július második felében a szovjet csapatok felszabadították Grodno, Belosztok, Breszt, Slanraj, Elgava stb. városokat és a közöttük fekvő lakott településeket. Július végére kijutottak Riga előterébe, s teljes bekerítéssel fenyegették az Észak hadseregcsoportot. Az ellenség kezén csak egy keskeny folyosó maradt, amely összekapcsolta a Baltikum északi részében lévő német csapatokat a Kelet-Poroszországban lévő egységekkel. Vég eredményben a szovjet csapatok július végére 500 km-re törtek előre nyugati irányban, felszabadították Belorussziát, a litván SzSzk nagy részét, Lengyelország egy részét és Németország határaihoz érkeztek. Az ellenség kezén maradt Észtország, a Litván SzSzk nagy része és Lettország jelentős területei. Ez a szovjet erők egy részét nemcsak lekötötte, de támadással is fenyegette a Kelet-Poroszország elleni támadásra készülő csapatokat.

3. Az Észtországi felszabadító harcok.

a. *A Leningrádi Front narvai támadó akciói 1944. július 24-től augusztus 10-ig.* A belorussziái sikeres harcok a fasiszta hadvezetőséget arra kényszerítették, hogy erősítéssel a szovjet–német front más más területeiről vonjanak el ide erőket. Így az Észak-Baltikumban lévő Észak Hadseregcsoportból 1944. júliusában Belorussziába dobtak át 8 gyalogos és egy tank divíziót. Ez a körülmény lehetővé tette, hogy a szovjet parancsnokság 1944. július–augusztusában a Baltikumban egy sereg helyi jelentőségű támadást vezessen.

A Leningrádi Front csapatai 1944. júniusában kezdtek készülődni a Narva elleni támadásra, s az július 24-től augusztus 10-ig tartott. Résztvett benne a 2. csapásmérő hadsereg, együtt működve a 8. hadsereggel, amelyik az auverci hídfőállásból támadott. A Narva felszabadításáért vívott harcokban résztvettek az Észt 8. hadtest egységei is, július 2-től beosztva a 2. csapásmérő hadsereg kötelékébe.

Az ellenség a Narva körüli fontos frontszakaszon 1944. tavaszán és nyarán erős védelmi állásokat épített ki, s 1944. februárjában az itt állomásozó csapatok létszámát is – amennyire tehette – megnövelte: 8 divízióra egészítette ki. E megnövelt létszámot júniusban a Karél-földszoroson folyó hadműveletek és a Belorussziában szükséges erősítések érdekében lecsökkentették, s így a Narva elleni szovjet támadás idején e frontszakaszon már csak 8 katonai egysége maradt a németeknek. (4 gyalogos, egy motorizált SS divízió és 3 motorizált SS-brigád 22.250 fős állománnyal).

Ilyen helyzetben a szovjet csapatok támadása július 25-én kezdődött hatalmas tűzérési és légi előkészítés után. Ennek méretére jellemző, hogy az előkészítő tűzérési tűzben csak a 2. csapásmérő hadsereg frontszakaszán 1.000 ágyú és többszáz repülőgép

vett részt. E hadsereg egységei az előkészítő tűz után 80 perccel kezdték meg az átkelést a folyón Narva északi részénél, s az ellenség tűzérési és gépfegyver tüze ellenére 20 perc alatt elfoglalták a folyó nyugati partján az első ellenséges állásokat, majd további 20 perc alatt az egész nyugati partszakaszt. A 191-es lövész divízió, kiterőszakolva a Narva folyón az átkelést, Riida-Küla falu közelében július 25-én hajnalban kijutott a Tallinn-Narva úthoz, és elfoglalta Olgino és Põhklímõe falvakat. 26-án hajnalban eljutott Narva város nyugati külvárosába, s még ugyanezen a napon 8 óra 50 perckor megtisztította az ellenségtől Narvát, illetve Narva romjait.

Július 26–27-én a szovjet csapatok folytatták lassú előrenyomulásukat. Kijutottak Mummassaare – Tambi – Kirikuküla helyiségek határába és visszanyomták a jól előkészített ellenséges védelmi állásokat. Ezzel megkezdődött a narvai akció második lépcsője. A kegyetlen harcok azonban augusztus első felében nem hoztak kellő eredményeket. Ezért augusztus 10-én beszüntették a támadást. Az addig elért pozíciókban stagnált a front egészen szeptember 18-ig, a szovjet csapatok általános észtországi támadásának megindulásáig. A Narva körüli harcokban sikeresen vettek részt az Észt Lövészhadtest csapatai is. A hadtest önálló rohamszázada július 26-án a Narva folyón keresztül, Ivangorodnál erőszakolt ki átkelést. Jelentős segítséget nyújtott a harcok során a „Tazua” repülőszázad, a tüzérek és a 45-ös illetve a 221-es tankezred is. A hadtest 85-ös tüzérezredét 1944. augusztus 9-től a Legfelsőbb Parancsnokság rendeletére a megtisztelő „*Narvai-ezred*” címmel tüntették ki.

A fentebb vázolt hadműveletek során Narva térségében kb. 25 km mélységű nyugati irányú, és észak-dél irányban pedig kb. 15 km hosszúságú terület szabadult fel. (1. sz. térkép melléklet.)

b. *A 3. Balti Front tartui támadó akciói augusztus 10-től szeptember 6-ig.* Párhuzamosan a narvai hadműveletekkel a Leningrádi Front és a 3. Balti Front csapatai július 17–31-e között még Észtország határain kívül végrehajtották a Pszkov–Osztrovszki támadó hadműveletet, s e sikerek után eljutottak 1944. augusztus 1-re az Észt SzSzk délkeleti határának térségébe. Itt azonban a korábban kiépített ellenséges állásokat az első rohammal nem sikerült bevenni. Emiatt a 3. Balti Front csapatai beszüntették a támadást. A vezérkar úgy döntött, hogy erőt gyűjtve készül fel az új, Tartu elleni akcióra.

A 3. Balti Front összpontosított erőinek támadása augusztus 10-től szeptember 6-ig húzódott. A támadás Izborszk észak-nyugati körzetéből indult és Pecsor–Viru–Tartu irányában gördült előre. A támadással szemben a németek jelentékeny erőket mozgósítottak. A 26. és 38-as hadtestüket kiegészítették a Narva alól ide vezényelt 122-es divízióval és a Viruban összpontosított 122-es gyalogos divízióval, ezenkívül tankokkal és tüzérséggel is. De e jelentékeny haderő sem tudta feltartóztatni a Vörös Hadsereg támadását, annak ellenére sem, hogy még a helyi terep-adottságokat is ügyesen kihasználták.

Már a támadás első napján 70 km-es frontszakaszon törték át az ellenség védelmét, s augusztus 11-én felszabadították Pecsora városát. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy átlépték az Észt SzSzk határait. Még ugyanezen a napon eljutottak Haava-Hindoala–Perametsa vonaláig. A támadás lendületét kihasználva 12-én és 13-án elérték Vastseliinát, és Lepassaare vasútállomását, Virut, Rõugét, Nõnuvot és Otsa vasútállomását, augusztus 14-én pedig Vagula vasútvonalát. A támadás az ellenség heves ellenállása miatt Tartu irányában lassan fejlődött. E szakaszon az áttörés csak úgy sikerült, hogy augusztus 16-án a Csud-tói brigád folyami motorosai a Lämmijärv – tón keresztül éjjel váratlanul átdobták a 191-es a 128-as lövész divíziót, amelyek azonnal támadásba kezdtek és a következő nap reggelére kijutottak a Terikeste–Võnnu vonalig. A Lämmijärv-tavon való átkelést jelentősen segítette az, hogy az ellenség Csud-tói flottilláját a Balti Flotta tengeri és légi erői már korábban szétverték.

Folytatva a támadást, az 1. Csapásmérő Hadsereg csapatai augusztus 25-én felszabadították Tartut. Ugyanezen a napon szabadult fel Elva és Konguta is. A Tartu felszabadítását követő néhány nap alatt a felszabadító csapatok megtisztították a Vörstjärv-tó keleti partja és Suur-Emajögi folyó közötti területet.

Tartu alatt a németek komoly vereséget szenvedtek. Azok a szovjet csapatok, amelyek Észak-Valgánál támadásba fejlődtek, az ellenség ekkor már minden talp alattnyi helyet makacsul védő ellenállásába ütköztek Sangaste körzetében.

Augusztus 16-án a németek nagy ellentámadást kezdeményeztek és visszaszorították a szovjet csapatokat Valga–Antsala irányába, sőt egyik divíziójukat bekerítéssel is fenyegették. A helyzet augusztus 20-ig az 1. Csapásmérő Hadseregben működő 7. hadtest mentette meg. Sikeresen támadta az ellenséget és visszavonulásra kényszerítette. Augusztus 21–28. között kegyetlen harcok folytak Sangaste–Haanä – és az Aluksne-tó vonalánál. A harcok végén a németek ebből a pozícióból új védelmi állásba vonultak vissza a Väike–Emajögi folyó és a Koiva folyó partjára. Nyugat-Ilmjärv körzetében viszont a szovjet csapatok bekerítették a német 52-es divízió egységeit, s részben megsemmisítették, részben pedig foglyul ejtették az alakulat katonáit. Augusztus 26-án pedig a sikerek betetőzéséként a szovjet alakulatok fészabadították Rannu–Puka–Priiipalu–Palupera–Keeni településeket, augusztus 27-én pedig folytatva a sikersorozatot, kiverték a német csapatokat Pikasilla–Tsirgulinna–Karula–Hargla–Sangaste–Ape nevű helységekből.

Miután a 3. Balti Front Tartu körzetében kijutott csapatai kettévágással fenyegették az Észak hadseregcsoportot, a németek kénytelenek voltak meglévő tartalékaikat Tartu körzetébe átdobni. Augusztus végén, szeptember elején ezekkel a felerősített csapatokkal megkíséreltek ellentámadásokat indítani Tartu újbóli elfoglalására, s egyben a 3. Balti Front főcsoportosításának oldal és hátrányból történő megtámadására. A szovjet csapatok ellenállása miatt azonban szeptember 6-án felhagytak ezekkel a próbálkozásokkal. Ez állapot viszont kedvező feltételeket biztosított Észtország egész területének felszabadítására. (2. sz. térkép melléklet.)

c. *A Leningrádi Front és a Balti Flotta támadó akciói Tallinn irányában 1944. szeptember 16-tól 22-ig.* Augusztus végén a szovjet hadvezetőség a három Balti Frontot bízta meg azzal a feladattal, hogy egy koncentrált támadással Riga térségében vágják el a Baltikumot megszállva tartó német „Észak hadsereg csoportot” a főerőktől, s az így magára maradt, utánpótlás nélküli hadsereget a három Balti Front és a Leningrádi Front Narva alól támadó összesített erői verjék szét és szabadítsák fel az egész Baltikumot. A három Balti Front támadása Riga irányában 1944. szeptember 14-én kezdődött, de az ellenség már korábban kiépített védelme és a támadások alkalmával tanúsított erős ellenállása, valamint a mocsaras-erdős terület – ahol a szovjet mechanikai egységek nehezen tudtak előre haladni – lelassították az akciót, s a 2. és 3. Balti Front csapatai csak szeptember 27-én jutottak ki Valmiera–Cesis körzetébe. Az 1. Balti Front csapatai is ugyanekkor jutottak el egy 25 km-es kiterjedésű frontvonallal Rigához. Hogy az akció sikeres legyen, az I. Balti Front elterelő hadmozdulatot kezdeményezett: Klaipeda irányában támadva október 10-én Palanginál kijutott a Balti-tengerhez. S mivel a németek minden áron fenn akarták tartani a Rigai-öböl mentén az összeköttetést a főerőkkel. Riga alól voltak kénytelenek csapatokat átdobni Kalipeda körzetébe a megszakadt ellenállás helyreállítására. Ezzel viszont a Rigai védelmük gyengült meg. A szovjet hadvezetés tehát ügyesen taktikázott. A szerzett előnyt azonnal ki is használták. 1944. október 13-án felszabadították Rigát, s ugyanakkor elválták a Baltikumon lévő haderőket a Riga térségben harcoló német egységektől. A Baltikumon elszigetelt német csapatokkal szemben viszont már esélyeik voltak a szovjet csapatoknak: tehát megkezdődhett Észtország egész területének felszabadi-

tása, ami a Leningrádi Front és a Balti Flotta közös támadó akcióinak feladatát képezte.

A Leningrádi Front tallinni támadó akcióinak első szakasza 1944. szeptember 17-től 20-ig tartott. A támadás akkor indult, amikor az ellenségnek nemcsak egész figyelmét lekötötték a Riga elleni támadások, hanem ottani pozíciói erősítésére Tartu alól is csapatokat vezényelt át. Szeptember 17-én tüzérségi előkészítés után a 8. Észtt és a 30-as lövész hadtest megkezdte a Suur-Emajõgi folyón az átkelést 20. perccel késõbb a 108-as lövész hadtest kezdett támadást tartui hídfõállásából.

Szétörték az ellenség védelmi vonalát, visszaverték ellentámadásaikat és estére a Varnä-Vara-Puhtaleva-Pupastvere vonalon 5-17 km-re nyomultak elõre. A 2. Csapásmérõ Hadsereg szept. 18-19-én is sikeresen nyomult elõre, 20-án elérte az Avinurme-Rahula-Rohu-Kurtna-Tapiku-Aidu-Põltsamaa vonalat, szeptember 21-én pedig felszabadították Rakverét és Tapát. A Tapa vonaláig való kijutással szeptember 21-én *befejezõdött a tallinni támadó hadmûveletek elsõ szakasza.* Az ellenség csapatai a hadjáratnak ebben az elsõ szakaszában még szervezett ellenállást tanúsítottak. A *második periódus szeptember 21-tõl 26-ig tartott*, amelynek során a szovjet csapatok követték a rendszer nélkül visszavonuló német csapatokat. Szeptember 22-én a 8. Észtt Lövész Hadtest elõosztaga, amelyik jóval elõrébb járt a 2. Csapásmérõ Hadsereg egy-ségeinél, *elérte az Észtt SzSzK fõvárosát, - Tallinnt.* Majdnem velük egyidõben érkezett ide a Narva úton támadó 117-es lövész hadtest elõcsapata is, amelyik azonban azonnal tovább folytatta elõrenyomulását Nõmme irányában. Szeptember 22-én Tallinnt teljesen megtisztították az ellenségtõl. Szeptember 23-án a tallinni kikõtõben a Balti Flotta 12 torpedó motorcsónakja is partra szállt és biztosította a kikõtõk védelmét. Szeptember 22-én a 2. Csapásmérõ Hadsereg tovább folytatta sikereit Észttország déli területein: felszabadította: Pärnut, Hallistét és Viljandit, majd szeptember 24-25-én déli irányban követte a Finn-õbõl partja mentén visszavonuló szétvert német csapatok maradványait, és átlépte az észtt-lett határt. (3. sz. térkép)

d. *A Balti Flotta és a Leningrádi Front együttes deszant akciói a nyugat-észttországi szigetvilág felszabadításáért (Moonsundi operáció) 1944. szeptember 27-tõl november 24-ig.* Az itt tárgyalt hadmûvelet a tallinni felszabadítási akciók egyenes folytatása volt. A szigeteken folyó harcok azonban módszerek és bonyolultság tekintetében minden korábbtól különböztek. A szárazföldi harcoktól eltérõen elõször az õbõlket kellett elfoglalni. Majd a part mentén partraszállni az ellenség állandó tüze közepette, és a továbbiak céljából hídfõállást kellett kialakítani és csak ezután lehetett folytatni a harcot a már ismert körülmények között. Mindez különös mûvészetet és bátorságot igényelt a csapatoktól, a vezérkartól pedig szoros együttmûködést a tengeri alakulatokkal. A Moonsundi operáció 1944. szeptember 27-tõl november 24-ig tartott, s a harcok jellege szempontjából három szakaszra osztható.

I. szakasz: 1944. szeptember 27-tõl október 4-ig. Ekkor szabadul fel Vormsi, Muhu és Hiiumaa szigete, és ekkor teremtdõik meg a feltétele Saaremaa sziget felszabadításának.

II. szakasz: 1944. október 5-tõl 9-ig. Ekkor szabadul fel Saaremaa szigete.

III. szakasz: 1944. október 10-tõl november 24-ig (másképp hónapig véres harcok folytak a Sõrve félsziget felszabadításáért).

A Leningrádi Front csapatai a finn háborúból való mentesülés (1944. szeptember 19-i fegyverszünet alapján) és Észttország szárazföldi részének felszabadítása után a Balti Flottával együtt feladatult kapták a Moonsundi szigetek megtisztítását az ellenségtõl. A Moonsund szigetsõport elfoglalása elzárhatta az ellenséges flotta elõtt a Rigai-õbõl bejáratát, az Irben szorost és lehetővé tette a szovjet deszantok partraszállását Kurlandban, az ellenséges balti csõportosítások hátában. Másfelõl a Moonsund szigetek a németek számára is nagy jelentõségûek voltak. Ezek fedezték a Baltikumban

harcoló csapataik szárnyát és hátát, s biztosították a Finn-öböl blokádját. A szigetek a felszabadító harcok megindulásakor négy német őrzászólaljon kívül a 23. német gyalogos hadosztály tartózkodott. Október elején érkeztek ide ezek kiegészítésére a 218-as gyalogos hadosztály egységei a hozzájuk tartozó műszaki alakulatokkal. Így a támadás megindulásának időpontjára a német erők megkétszereződtek. A szigetek védelmét a németek a flotta könnyű erőivel (naszádokkal és ágyús hajókkal), valamint két torpedó rombolóval támogatták, s a Moonsund déli kijáratát elaknásították. Sőt a harcok során többször bevonták a német flotta négy cirkálóból és több torpedó rombolóból álló 2. harccsoportját is.

alI. A felszabadító harcok első szakasza: Ahhoz, hogy megakadályozzák az ellenség könnyű hajóinak manőverezését a szigetek között és kedvező körülményeket teremtsenek a Hiiumaa és Muhu szigetekre a partraszállásra, először fel kellett szabaddítani Vormsi szigetét, amely a Finn-öböl felől a Moonsund-szigetek bejáratát ellenőrizte. Ebben jelentős szerepe volt annak a Paldiskiben megalakított harci csoportnak, amelyik három motorcsónakból és tengerész gyalogos századból állt. Ez a csoport szeptember 27-én váratlanul partraszállt Vormsiban, Relbü körzetében, s ugyanakkor a sziget déli részén alkalmi halászcónakokkal a Tallinnból Haapsaluba szállított tengerész gyalogosok is partra szálltak. Az ellenség egy kisebb csoportját e támadások szétverték, és töredékei Hiiumaa szigetére vonultak vissza. Ezzel a szárazföldi és Vormsi-sziget közötti szorosban a hajózás biztonságossá vált.

Szeptember 29-én a flotta könnyű egységei, amelyeket a parancsnok a deszant hadműveletek végrehajtására kijelölt (55. torpedónaszád, 8 tengeri páncélos naszád, 40 vitorlás hajó és kb. 30 kisebb hajó), Rohukülában, Virtsuban és más kikötőkben összpontosultak, hogy felvegyék a 6. hadsereg deszantját, a 109. és a 8. Észtlövészhadtestet. A flotta a 260. önálló tengerészgyalogos dandárt is kijelölte az első deszant rohamban való résztvételre. A terv szerint a szovjet erőknek először Muhu és Hiiumaa szigeten kellett partra szállniuk: az előbbin a 8. Észtlövészhadtest deszant osztagainak, az utóbbin a 109. Észtlövészhadtest deszant osztagainak. Ezt követően az osztagoknak két irányból – Hiiumaa és Muhu felől – kellett támadni Saaremaa szigete ellen, ahol a németek fő erői tartózkodtak. E tervvel összhangban szeptember 29-én 12. torpedó naszádról 90 kételtű gépkocsin Muhu szigeten partra szállt az első 950 harcos. Ezután megkezdték a partraszállást az Észtlövészhadtest következő alakulatai is. Bár a torpedó naszádokat fergeteges tűz fogadta, a partraszállás sikerült és a kialakított hídfőállást tartani tudták, biztosítva ezzel az egész osztag partraszállását is. Majd nyugati és észak-nyugati irányban fokozatosan visszaszorították a hitleristákat és már szeptember 30-án reggelre megtisztították a szigetet.

Bonyolultabb volt a helyzet a Hiiumaa szigetet folytatott harcban. A kedvezőtlen időjárás miatt a partraszállást a tervtől eltérően október 2-ra kellett halasztani. A partraszállt deszantok első egységeit heves tűz fogadta, de a légi erő és hajó-tűzéréség ellensúlyozta a németek tüzfegyvereit. Így a 109-es Észtlövészhadtest deszantjai október 3-án estére ezt a szigetet is megtisztították a németektől, illetve egy részüket a Saaremaa szigetre való visszavonulásra kényszerítették.

alII. A felszabadító harcok második szakasza: Saaremaa sziget felszabadítására október 5-én hajnalban kezdtek átkelni a 249. és a 7. Észtlövész divízió felderítő brigádjai. Majd egyóra múlva a 921-es, a 915-ös és a 300-as ezredek kezdték meg az átkelést. 6 óra 30 perckor már valamennyien a szigeten voltak. Nem sokkal később elfoglalták Orissaare partjait és nyugat felé megkezdték az előrenyomulást.

Ezzel egyidőben szálltak partra a 300-as Lövész Ezred 2. zászlóaljának katonái a Paramaja zátonynál, s ezt követően a 131-es Lövész Divízió támadott a sziget északi partjánál.

Október 6-án a németek a sziget északi részén több ellentámadást vezettek, sikertelenül. A következő napon a 27-es ezred betört Kuressaaareba, s az őket követő 354-es ezreddel együtt megtisztították a várost a németektől, akiknek egy része a Sörve félsziget irányába vonult vissza.

Október 8-án a hadvezetőség előtt világossá vált, hogy a németek minden csapategységüket a Sörve félszigetre vonják vissza, s itt komoly ellenállásra készülnek. A félszigetre való visszahúzóadásukig azonban rendkívül komoly ellenállást tanúsítottak. Ez következett be pl. Järve–Tehumardi körzetében is, ahol kegyetlen éjszakai harc kezdődött, amelyben ember-ember ellen küzdött, s nem is lőfegyverekkel, hanem kézitusában törökkel, lapáttal, szervezetlenül. A harc kimenetelét a fizikai erő döntötte el. Ez a támadás is megtört a szovjet csapatok hősiességén, kitartásán. Október 10-én reggelre a szovjet csapatok elérték a Sörve félszigetet. Az alig 2,5 – 3 km-es földszoroson nagyon erős, kiépített német állásokat találtak. Olyanokat, amelyekbe visszahúzódván a félszigetet az ellenség még másfél hónapra át védeni tudta.

a/III. A felszabadító harcok harmadik szakasza: A Sörve félszigeten a németek elkeseredetten védekeztek. Ez volt e területen az utolsó erődítményük, innen már nem lehetett sehová sem visszavonulniuk. A keskeny földnyelven kb. 7.000 embert, 126 ágyút és aknavetőt, néhány tankot és automata ágyút összpontosítottak.

Az október 10-én megkezdett támadó hadműveletek bár értek el némi sikereket (a 249-es divízió kiverte több helyiségből azokat a német csapatokat, akik a mögöttes erődített vonalakat makacsul tartották), további támadásai nem jártak eredménnyel. Sikertelen volt a 300-as Észti Lövészezred Sörve félszigeten megkísérelt partraszállási akciója is. Ezek után világossá vált, hogy a félsziget elfoglalása csak akkor lehetséges, ha a németek egységeit a tenger felől teljesen elszigetelik. Ezért a parancsnokság október 12-én utasította a Balti Flottát, hogy nagyobb mértékben támogassa az itt harcoló szárazföldi csapatokat. Ekkor tisztázódott az is, hogy a harcok sikeres folytatásához több lőszerre és nehéz tüzérségi egységre van szükség.

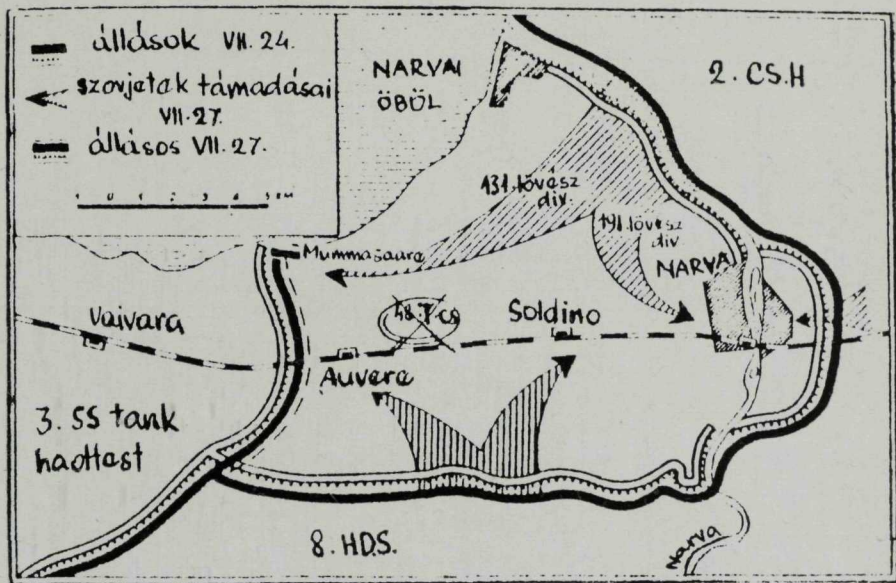
Október 19–21 között megerősített csapatokkal áttörték az első védelmi vonalakat. Azonban a következő állásokat ekkor nem tudták bevenni, mivel a német flotta 2. harccsoportjának hajóegységei ezt erős tüzérségi tüzzel megakadályozták.

November 18-án, a szükséges tüzérségi támogatás és lőszerkiegészítés megérkezése után a szovjet csapatok újra támadásba lendültek. A németek két cirkáló és több torpedó romboló segítségével továbbra is erősen védekeztek. A szovjet légiőrszolgálat sikeres csapásai azonban jelentékenyen meggyengítették az utánpótlásra nem számítható németek ellenállását. Ettől kezdve azt fokozatosan sikerült megtörniük, majd az utolsó védelmi terepszakaszt is bevették és november 24-én reggelre teljesen megtisztították a Sörve félsziget. Ezzel felszabadult Észtország utolsó része is.

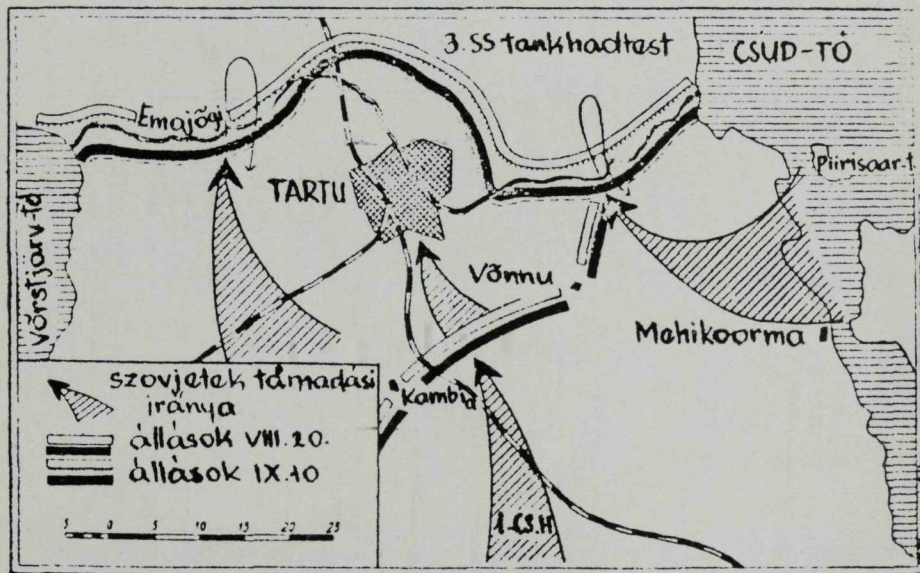
Szabó István

FELHASZNÁLT IRODALOM

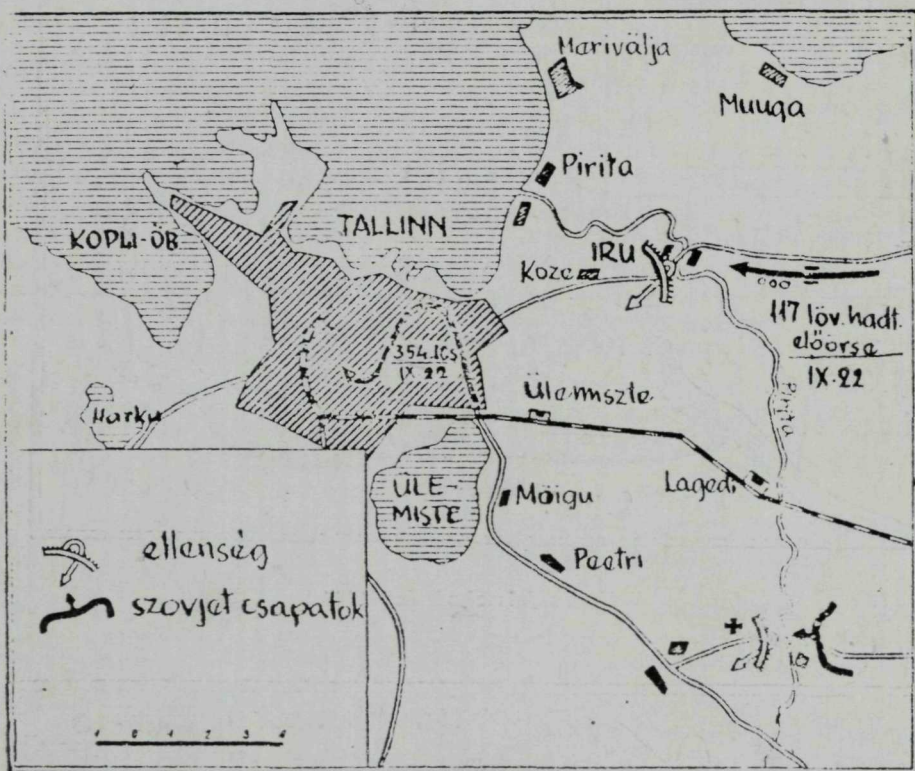
- Világtörténet, X. kötet, Kossuth Könyvkiadó, 1966.
- A. M. Nyekries: Így történt... Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1967.
- A Nagy Honvédő Háború története 1941–1945. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp. 1966.
- A. I. Poltorak: Münchentől Nürnbergig. Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1963.
- Zsukov: Emlékek, gondolatok. Kossuth Könyvkiadó—Zrínyi Katonai Kiadó, Bp. 1970.
- (Összeáll.) E. Proozes: Kreposzty v more. Tallinn, 1964.
- Oeserki Isztorii Kommunizsziyeszkoj Partvit Esztonii, III. (tíj 1940 goda—1958 god), Tallinn, 1964.
- 12 000, Matyerialü Szugyebnovo Processza nad fasisztszkimi ubijcami. Tallinn, 1962.
- I. I. Belonoszov: Szovjetszkie profsojuzü v godü vojnü. Moszkva, 1970.
- P. Larin: Esztonszkij narod v velikoj otyécsesztvennoj vojnye 1941—1945. Tallinn, 1964.
- A. K. Pankszejev: Na osznove leninszkijh organyizacinnüh principov. Tallinn, 1967.
- Johannes Kebin: Oktyjábrszkaja revoljucija i esztonszkij narod. Tallinn, 1967.
- V. Leede—A. Pusta: Kommunizsziyeszskaja Partija Esztonii v period velikoj otyécsesztvennoj vojnü Szovjetszkogo Szozjuza (1941—1945 gg.) Tallinn, 1966.
- Lembit Pärn: V vihre vojennüh let (Voszpominanyija), Tallinn, 1969.



Narva felszabadítása 1944.



Tartui felszabadító harcok 1944.



Tallinn felszabadítása 1944. szept. 22.